

Д-р СВЯТОМИР М. ФОСТУН

ПІНСЬКА КОНГРЕГАЦІЯ

Генеральне Церковне Управління
Української Автокефальної Православної Церкви
у Великій Британії
diasporiana.org.ua

Д-р СВЯТОМИР М. ФОСТУН

ПІНСЬКА КОНГРЕГАЦІЯ

Генеральне Церковне Управління
Української Автокефальної Православної Церкви
у Великій Британії

Dr. SWIATOMYR M. FOSTUN

THE CONGREGATION OF PINSK

©

Copyright 1974

London

*Published by Ukrainian Autocephalic Orthodox Church in Great Britain
70 Lansdowne Road, London W11 2LR
and printed by Ukrainian Publishers Ltd. 200 Liverpool Road, London N1 1LF.*

СЛОВО АВТОРА

Тридцять два роки тому в місті Пінську відбувся Собор Єпископів Української Автокефальної Православної Церкви, який започаткував відновлення української православної ієрархії на українських землях, звільнених від більшевицької займанщини, бож same напередодні Собору мала місце урочиста хіротонія єпископа Ніканора, пізнішого Митрополита УАПЦ, а також і єпископа Ігоря. Собор, який радив у складі п'яти єпископів, обговорив і прийняв цілий ряд важливих постанов відносно організації церковного життя. Найважливішою постановою Собору треба вважати рішення про духовну опіку над православним населенням України та про єдність Української Православної Церкви.

Особлива заслуга в підготовці Собору та єпископських свяченъ належала архиєпископові луцькому й ковельському Полікарпові, а також архиєпископові пінському та поліському Олександрові — пізнішим Митрополитам УАПЦ. Висвячення згаданих єпископів було важливим кроком на шляху поновного відродження й розвитку Української Автокефальної Православної Церкви. Вслід за цим першим єпископським висвяченням слідували хіротонії єпископів у Києві, де 14-го травня 1942 року був висвячений єпископ Мстислав, теперішній Митрополит УАПЦ, та єпископські свячення в Луцьку.

Таким чином, Пінськ увійшов до історії Української Автокефальної Православної Церкви як город, у якому сталася важлива подія — започаткувалося відновлення української православної ієрархії на українських землях, і відроджена УАПЦ вступила в черговий етап свого існування й розвитку.

Але, мабуть небагато українців знає про те, що 183 роки тому в цьому ж самому городі Пінську відбулася також дуже важлива своїм значенням у житті українського православ'я історична подія, а саме — Пінська конгрегація 1791 року, яку називали теж Пінським собором. Використовуючи право релігійної свободи, схвалене конституцією 3-го травня того ж року в польській Річці-Політії, учасники згаданої конгрегації розпрацювали і схвалили проект організації церковного автокефального устрою Православної Церкви в межах тодішньої польської держави та обрали головну консисторію тієї Церкви. В нарадах конгрегації брали участь представники православного монашого і світського духовенства, шляхти та міщанства. Селяни, як люди безвільні, не були допущені до участі в нарадах конгрегації.

Складання згаданої конгрегації було заініційоване, як не дивно, самим польським урядом. Звичайно, не тому, що поляки зробилися нагло великомудрими до «схизматув», а тому, що вони хотіли за всяку ціну усунути чужоземну гарантію прав не-католикам і замінити її гарантією власного уряду. У випадку православних ішлося про те, що існувала слуцька епархія, ієарх якої підлягав безпосередньо московському Святішому Синодові, й поляки вельми побоювалися, що почерез те зростатимуть теж і російські політичні впливи серед православних українців, і що москалі можуть використовувати такі впливи для підбурювання закріпачених українських селян проти польських панів. Мариво нового гайдамацького зrivу все стояло полякам перед очима, й польська шляхта на Правобережжі дуже боялася, щоб Гайдамаччина не повторилася знову.

Крім того, треба сказати, що зі сторони західноєвропейських держав був натиск на Польщу, коли йдеться про релігійне питання. Вони ввесь час заступалися за протестантів, а знову ж Росія виступала в обороні православ'я, маючи в тому свої приховані імперіальні інтереси. Польський уряд мусів усе таки рахуватися з таким фактом, зокрема тоді, коли Росія, закінчивши війну з Туреччиною, вислала свої війська до Польщі й почала господарювати в польській Річці-Політії мов у себе вдома.

Тому, не зважаючи на впертий спротив деяких магнатів,

польський сойм, який довго не спішився затвердити постанови Пінської конгрегації, вирішив остаточно піти на уступки православним і згадані постанови затвердив. Здійснення тих постанов означало у практиці автокефалію Українсько-Білоруської Православної Церкви й установлення її управління у складі архиєпископа та трьох єпископів, які мали керувати цією Церквою на основі канонів семи Вселенських Соборів. Отже, фактично, встановлялася необхідна православна ієрархія й мало творитися незалежне внутрішнє життя Церкви. Немає сумніву, що на той час це було величезне досягнення православних у католицькій Польщі, про яке їм і мріяти не доводилося перед тим.

Чи й у якій мірі постанови Пінської конгрегації були б дотримані польським урядом, і який був би дальший розвиток православ'я в межах польської Річчопосполитої — важко сказати. З нашої історії знаємо, що поляки звичайно не дотримували договорів і складених угод. Можливо, що так само й у питанні відношення держави до Православної Церкви були б не дотримані урядові гарантії, коли б, скажімо, до голосу в Річчополітії прийшли були знову консервативні кола. Можна також припустити, що, побоюючися свого могутнього сусіда — Росії, польський уряд не ламав би своїх гарантій тим разом, і хто знає чи для православних не була б почалася нова сторінка їхнього свободного релігійного життя в польській державі.

Однаке, дуже скоро настутили чергові події польської Річчополітії, котрі не тільки змінили політичну карту тодішньої Європи, але і принесли великі зміни соціального, політичного та релігійного характерів. У результаті згаданих поділів і змін погасли одразу у своїх початках слабі промисли реалізації постанов Пінської конгрегації, а разом із тим згасла також і шляхетна ідея автокефалії Українсько-Білоруської Православної Церкви.

Тридцять другі роковини відбуття Пінського Собору Ієрархів УАПЦ підказали мені простудіювати близче справу Пінської конгрегації, у висліді чого є написана ця розвідка. В її першому розділі я старався подати загальну характеристику ситуації в тодішній польській державі, до якої належала тоді велика частина українських земель, та обзтайо-

мити читачів із подіями, які відбувалися в Україні й захопили у свій крутіж єпископа Віктора Садковського, про переведення якого розповідає розділ другий. Підготовка й перебіг нарад Пінської конгрегації — це тема третього розділу.

Пінська конгрегація — майже зовсім забута подія в нашій історії. Тому й завданням моєї розвідки було розповісти про неї читачам та вказати їм цю асоціацію історичного збігу обставин — відbutтя в Пінську конгрегації в 1791 році й через 151 рік — відbutтя там же Собору Іерархів Української Православної Церкви. Ці дві окремі важливі історичні події в житті українського православ'я, хоч і далекі в часі одна від одної, але знаменні й майже спільні своїм завданням та своєю далекоглядною в майбуття ціллю — встановлення й відродження автокефального устрою Української Православної Церкви.

I. ЧОТИРИЛІТНІЙ СОЙМ І ПОДІЇ В УКРАЇНІ

П'ятого серпня 1772 року Австрія, Пруссія й Росія підписали трактат про перший поділ польської держави. Війська цих трьох потуг увійшли несподівано на польську територію і зайняли без одного пострілу окремі її частини, згідно з підписаним трактатом. Пруссія забрала собі прибалтійське побережжя — 36.300 квадратових кілометрів, на яких проживало 580.000 населення, Австрія зайняла Галичину — 81.900 квадратових кілометрів із 2.650.000 населення, а Росія — Білорусію, захопивши під своє панування 92.000 квадратових кілометрів території і 600.000 населення.

Обкріївши Польщу без жодного спротиву з її боку, Австрія, Пруссія і Росія ще й поглумилися над поляками, бо примусили їх висловити на своєму соймі формальну згоду на такий поділ території польської Річпосполитої. Подібного роду вимогу окупаційних потуг підтримала на соймі група польських магнатів, що її очолював Адам Понінський. Не зважаючи на палкі благання таких послів, як Тадеуш Рейтан, Самуель Корсак та інших, щоб не ратифікувати цього злочасного трактату, група Адама Понінського перемогла, і польський сойм, який радив у 1773 році, ратифікував перший поділ Польщі, а за це згадані європейські потуги погодилися гарантувати суверенність і державність польської Річпосполитої, хоч водночас із цим вони й обмежували її права.

Така гарантія, очевидно, стала тільки хвилевою вимогою часу, бо історично державне існування Польщі вже було, як то кажуть, пораховане, і у найближчих наступних роках послідували чергові події польської Річпосполитої — другий і третій. Польща, яка заражовувалася до європейських великорідних держав, маючи близько 12 мільйонів населення, перестала існувати як європейська самостійна держава.

Занепад могутньої колись польської держави був довгим процесом, який започаткувався ще в часі козацьких визвольних воєн, що їх підняв був проти Польщі гетьман Богдан Хмельницький. Ці війни так захитали Польщу, що від того часу вона вже не могла прийти до рівноваги. Розперезана і свавільна польська шляхта пильнувала в першу чергу свого

власного добра, боронила вперто своєї »золотої свободи«, паралізувала своїм »не позвалим« кожну конструктивну пропозицію на соймі та взагалі нехтувала державними інтересами. Впродовж семидесяти років відбувся тільки один повний сойм, а всі інші сойми були зірвані внаслідок підкупства, політичних інтриг або шляхетської свавільнності. Станіслав Конарські писав, що »Річ Посполита є неначе старий дім і великий корабель, давно або без догляду, або лише подекуди зверху латаний, який прямує до руїни і знищення, коли не буде основно відреставрований¹.

Королівська влада була зведена до мінімуму, а зате в державі верховодили »короленята« та олігархія шляхетських демагогів. Помічався великий занепад суспільного життя в усіх його багатогранних ділянках, державна скарбниця світила порожнечею, й не було чим оплачувати ані війська, ні адміністрації. У Варшаві ввесь час перехрещувалися політичні впливи європейських потуг — Австрії, Пруссії й Росії, але найсильніші впливи в Польщі мала таки Росія, яка посадила на польському престолі свого ставленника Станіслава Понятовського. Поширюючи свою імперію, Катерина II хотіла так заплутати ситуацію в Польщі, щоб ця країна цілковито виснажилася внутрішніми роздорами та підтримкою діють різних конфедерацій, і щоб москалям було легко її загорнути.

Подібного роду хитрування Катерини бачили добре також і прусський король Фрідріх II та австрійська імператриця Марія Тереса, бо їй вони виявляли претенсії до польських земель. Таким чином, над Польщею повільно збиралися грізні хмари, а шляхта своїм безглуздим *»liberum veto«* зридала сойми, бенкетувала й анітрохи не журилася тим лихом, що насувалося на Річ Посполиту.

За часів Августа III в Польщі зударилися дві головні політичні групи. Середовище Потоцьких бачило велику небезпеку для Річ Посполитої зі сторони російської імперії і тому прагнуло визволити Польщу зі щораз то сильніше зростаючих російських впливів, шукаючи підтримки у Франції, Швеції та навіть і в Туреччині. Друга група — Чарторийські, — що їх називали »фамілією«, орієнтувалася на Росію, і

¹⁾ L. Kurdybacha. Dzieje kodeksu A. Zamojskiego. Kraków, 1951.
Str. 8.

власне ця група підтримала вибір короля Станіслава Понятовського. Вибраний король мав добру волю й бажання по-правити положення в Польщі. В першу чергу він хотів обмежити шляхетське »ліберум вето«, однаке проти того виступив російський посол, князь Репнін. Підбурена ним шляхта сформувала в Радомі конфедерацію для оборони »ліберум вета« й »золотої свободи«, що її, мовляв, король хоче обмежити. Цю конфедерацію очолив князь Кароль Радзівіл, і вона в самих початках одразу перекреслила добру інтенцію короля Станіслава. Взагалі ж Росія спровоковувала всякі розкладницькі затії, щоб якнайбільше послаблювати Польщу, а Барська конфедерація вже не змогла воскресити польського патріотизму. »Це народ адвокатів« — висловлювався про поляків представник російського царського двору, граф Штакельберг.²

Майже 700.000 шляхти вирішувало про долю населення Польщі після її первого поділу.³ В тому числі головну провідну роль відігравали вже згадані »короленята« — великі польські магнати, які володіли величезними земельними просторами та були вельми багаті. Наприклад, вищенозваний Кароль Радзівіл був власником шістнадцяти міст і ледве чи не шестисот сіл, гетьман Юзеф Потоцький мав у 1750 році два мільйони вісімсот тисяч золотих річного прибутку, а майно Августа Чарторийського оцінювалося на сто мільйонів золотих.⁴ Найбільшим землевласником був Станіслав Любомирський, який мав 31 місто й 738 сіл, розташованих на просторі понад 25.000 квадратових кілометрів. Обрібна земля такого магната, як Фелікс Потоцький, становила площу понад 18.000 квадратових кілометрів.⁵

Магнати були справжніми володарями на своїх землях. Вони контролювали громадську опінію й робили все те, що їм подобалося. Ніхто в Польщі не відважувався виступати проти них у будь-який спосіб. Магнати використовували дрібну та безземельну шляхту до різних, потрібних їм, послуг, а перед

³⁾ Korzon. T. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Kraków, 1897. Tom I. Str. 124.

⁴⁾ M. Waliszewski. Potoccy i Czartoryscy. Kraków, 1887. Str. 18.

⁵⁾ T. Korzon. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Kraków, 1897. Tom I. Str. 124.

відбуванням шляхетських соймиків чи великого сойму поїли й годували цілі товпища шляхти тільки за те, щоб ця шляхта голосувала так, як вони їй велять. П'яна шляхта навіть не допускала до обговорення порушених питань, а криком приймала або відкидала поставлений внесок, залежно від того чи він подобався магнатові, чи ні. Дики і п'яні крики на зразок »так повинно бути«, »так хоче пан гетьман або пан воєвода« — заступали всяке серйозне обговорення актуальних проблем і надавали соймикові чи соймовій постанові такого змісту й характеру, які хотів бачити магнат.⁶

“*Za krola Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa*”. »За короля Саса їж, пий і попускай паса« — такий був клич шляхетського розгуля.?⁷ Вся шляхта, байдуже, чи вона була багатоземельною, чи малоземельною, виступала однозідно супроти закріпаченого селянства. Шляхтич був абсолютним паном своїх кріпаків, долю яких можна було порівняти з долею справжніх невільників. Їх визискували неймовірно. Коли, скажімо, у XV столітті кріпак відробляв панові лише два дні в тижні, то вже у XVIII столітті він мусів працювати на панщині п'ять, а то й шість днів тижнево, крім різних додаткових робіт, оплат і т. п. Один французький подорожній писав, що в Річпосполітії багата шляхта залишає бідним кріпакам лише стільки, щоб вони не загинули з голоду.⁸

Очевидно, що закріпачене селянство мусіло шукати якось порятунку в існуючій ситуації. Воно пробувало продіставатися до міст, училося ремесла, дехто вкручувався до двірської челяді, багато ж, кинувши село, ставало волоцюгами й терпіло нужду, щоб тільки не гнути спину на панщині. Тим часом нові економічні течії французьких фізіократів, які проголосували, що багатство кожного народу — це обрібна земля, без котрої не можуть належно розвиватися ні промисел, ані торгівля, заставляли декого з думаючої тверезо польської шляхти призадумуватися над долею закріпаченого селянства.⁹

6) L. Rydel. Historia Polski. Londyn, 1946. Str. 198.

7) Ibidem.

8) J. Gillibert. Histoire de plantes d'Europe. Lyon, 1896. V. III. P. 29., za Jobertem str. 49.

9) E. Rybacki. System ekonomji politycznej. Warszawa, 1924. Tom I. Str. 120.

В 1760 році Андрій Замойський скасував у деяких своїх маєтках панщину, замінюючи її земельною орендою. За прикладом Замойського послідували і другі польські магнати. Селянин, який брав панську землю в оренду, все такичувся вільнішою людиною, ніж кріпак, хоч і був далі залежний від пана. Звичайно, оренда не була загальною, ані не регулювалася ніякими державними постановами, а також не давала селянам жодної гарантії. Землевласник міг кожної хвилини підвищити оплату й відібрати від селянина землю або повернути його знову до кріпацького стану. Перебуваюча на українських землях польська шляхта ввесь час побоювалася збройних виступів поневоленого селянства, пам'ятаючи добре грізне мариво нещодавнього гайдамацького зrivу в 1768 році. На кожному великому соймі посли вимагали, щоб в Україну були вислані військові підкріплення, з уваги на небезпеку селянських бунтів. «Є багато ознак, а навіть і доказів, — писав король Станіслав Август, — що була змова селянського бунту від Поділля аж по Слуцьк».¹⁰

Не в ліпшій ситуації були й міста тодішньої Річчопосполитої. Добробут їхній постійно занепадав, а цей занепад почався ще в XVI столітті.¹¹ На міщан були накинені різні державні контролі цін, існували високі мита на імпортовані товари, заборонялося експортувати товари закордон, а шляхті дозволялося ставити довільні ціни на збіжжя та інші земельні продукти. Правда, шляхта не мала права займатися торгівлею в містах, але, поруч із цим, закон не забороняв їй купувати в цих містах будинки та ґрунт. Вона не платила за них податку, а, приміщуючи в закуплених домах різні майстерні, склади і крамниці, горнула гроші від льокаторів і теж від такого прибутку не платила нічого для міста. З цієї причини міста втрачали джерела прибутків на свою господарку й занепадали. Котрийсь із чужоземців, який проїжджав через Люблін у 1780 році, писав, що в тому місті тільки чотири domi на ринку є можливі до вжиткування, інші ж зруйновані або порожні. На вулицях лежать такі купи звалищ і сміття, що годі ними і проїхати. Міщани ж так само, як і селяни, не мали

¹⁰) J. Ptaśnik, Miasta i mieszkańców w dawnej Polsce. Warszawa, 1949. Str. 208.

¹¹) Ibidem. Str. 320.

ніяких політичних прав. Щойно за Станислава Августа почалися намагання піднести добробут міст у Річ Посполитій і привернути містам та міщанам повні права, пристосовуючи їх до тогочасних життєвих обставин і потреб.

Польське духовенство, хоч пропорційно у своєму числі було найменше, в порівнянні до інших суспільних верств Річ Посполитої, проте воно відігравало велику роль в державному житті, бо було дуже багате. Згідно зі статистичними даними, зібраними у XVIII столітті, польське духовенство мало у своїх руках 17 відсотків усієї обрібної землі. Krakівський єпископ у згаданому столітті одержував річно приблизно один мільйон золотих прибутку, а його майно становили 15 міст і 245 сіл. Єпископи засідали в сенаті, а примас виконував обов'язки голови держави в часі безкоролів'я, так що в руках польської католицької ієрархії зосереджувалися важливі державні становища, а це, у свою чергу, притягало до духовного сану польську шляхетську верхівку, яка вбачала у ньому для себе чималу користь.

Перший поділ Польщі примусив скаменутися навіть найбільших самолюбів. Постало питання, що діяти далі, бо відчувається пильна й актуальна потреба основної політично-соціальної перебудови Річ Посполитої.¹² Почалася підготовка до чергового великого сейму, громадськість проявила велике зацікавлення державними й соціальними проблемами, появилося багато різних публікацій, у яких широко й відважно обговорювалися згадані проблеми й питання. В багатьох із тих публікацій був помітний вплив західніх ліберальних ідей, зокрема тих, які проголошував Руссо¹³ і які йшли майже взоріз із існуючим соціальним устроєм польської Річ Посполитої.

Порушувалися в тих публікаціях також і питання релігійної толеранції, бо ситуація на згаданому відтинку була жалюгідна. Релігійний гніт на українських землях тривав далі з непослабною силою і звертався своїм вістрям проти українського духовенства, селянства й міщанства. На західніх землях польської держави католицизм поборював завзято протестантів. Був навіть прийнятий термін »дисиденти«, під якими

¹²⁾ L. Rydel. Historja Polski. Londyn, 1946. Str. 209.

¹³⁾ Al. Brückner. Dzieje literatury polskiej w zarysie. Tom. I. Str. 466-67.

поляки розуміли православних, лютеран і кальвіністів, а проти цих дисидентів найгостріше виступали езуїти. Велика кількість польських магнатів, які були тісно пов'язані з польською католицькою ієрархією, виявляла безоглядну нетolerанцію.

Нетерпимість польської державної адміністрації на українських землях була взагалі неймовірно брутальною. З особливою ненавистю поляки ставилися до українського православ'я, забороняючи православним будувати нові й відновляти старі церкви. Не раз треба було чекати кільканадцять років, щоб домогтися дозволу на віднову тієї чи іншої церкви. Так, наприклад, у м. Луцьку, яке мало опінію »гнізда дисидентув« (гнізда дисидентів), адміністрація не давала дозволу на відбудову Успенської катедральної церкви, котра згоріла в 1745 році. Ще в 1768 році не було дозволу її відбудувати, не зважаючи на багаторазові заходи в цій справі.¹⁴ Куди трудніше представлялися такі заходи в далеких окраїнних містечках чи селах. Там місцева польська адміністрація не хотіла навіть уваги звертати на такі справи. Коли ж уже, скажемо, адміністрація й давала дозвіл на будову православної церкви, то дозволяла її побудувати десь поза містом чи селом, а на ринку або серед села поляки ставили костьол. У багатьох випадках польські магнати самовільно та без ніякої причини опечатували церкви й відбирали їх безправно та насильно від православних.

Маючи проти себе могутніх магнатів і шляхту, українським православним рідко коли вдавалося відібрати назад свої церкви. Польський уряд заборонив православним визнавати публічно свою віру. В 1720 році, наприклад, пінські православні несподівано одержали урядову заборону дзвонити в часі обходу церкви із Плащаницею у Велику П'ятницю. Коли ж вони цієї заборони не взяли до уваги, не послухалися й таки дзвонили під час обходу, на них напав францисканський ксьондз із великою озброєною ватагою. Напасники повідплювали серця у дзвонах, а учні пінської езуїтської вищої школи обкідали процесію камінням.¹⁵

¹⁴⁾ АЗАК. XII. Стр. 239.

¹⁵⁾ В. Рункевич. История Минской Архиепископии. Ст. Петербургъ 1893. Ст. 19.

Однадцятого жовтня 1763 року в Мінську померла одна православна, дуже шанована всіми, жінка. Православним було наказано похоронити її без ніяких церемоній, але гони не виконали одержаного наказу й таки влаштували похорон. І власне тоді, коли похоронна процесія виходила з церкви, на неї накинулася зібрана довкола храму товпа, почала бити священиків, повідрізувала мотузки від дзвонів, обкидала процесію камінням і малощо не збила ігумена Павла Стефановича, який ішов на чолі. Обурені православні внесли опісля скаргу, але польський канонік Слизня, заступаючий у тому часі відсутнього тодішнього польського католицького єпископа, поставив на скарзі православних таку дивовижну резолюцію: «Віднині більше не будете ходити із процесією по Мінську, бо я наказав заборонити ваші хрестні походи й похоронні процесії, щоб ви їх ніколи не відбували в Мінську».¹⁶

В. Рункевич описує у своїй праці, що поляки завжди звертали особливу увагу на те, аби за всяку ціну вигнати православного священика з тієї чи іншої парафії. Нагінка на священика велася різними способами. Спочатку відбирали йому землю, й таким чином він залишався без засобів на життя. Коли ж вірні постачали йому харчі, тоді поляки намагалися вигнати його з церковного domu. Коли ж і це не заламувало священика, тоді його просто виганяли з парафії, забороняючи до неї повернутися.¹⁷ В існуючих тоді умовинах годі було шукати або сподіватися якоїсь справедливости в польських судах. Судові скарги розглядалися дуже довго, й це тривало не раз цілими роками, а рішення судових чинників були звичайно несправедливі й завжди в користь поляків, а не українців. Рункевич подає, що польські судді, зокрема магістратські та нижчих судових інстанцій, були такі, що їх самих треба було в першу чергу посадити на лаву підсудних.¹⁸

Польська шляхта грубо й безсердечно поводилася з українськими селянами-кріпаками. Їх брутально заганяли в унію

¹⁶⁾ В. Рункевич — История Минской Архиепископии. Ст. Петербургъ, 1893. Стр. 20.

¹⁷⁾ Там же. Стр. 21-22.

¹⁸⁾ Там же. Стр. 24.

з допомогою військової сили, люто переслідували тих, які не хотіли відступити від своєї прадідівської віри, й таких навіть убивали. Єпископ Ю. Кониський записав у своїй праці, що 1766 року в Україні, в Жаботинському, Мошенському, Чигиринському й Черкаському староствах поляки поруйнували православним багато домів, покалічили чимало людей, двом чоловікам відрубали голови, а одному з них перед тим спалили живцем руки тільки за те, що обидва вони не хотіли перейти на унію.¹⁹

»Коли б ми хотіли вичислити всі випадки насилля, що кличуть до неба про пімсту, їх було б — безконечне число« — писав єпископ Ю. Кониський.²⁰

Переслідування православних в Україні під польською займанчиною спалахувало завжди з новою силою тоді, коли польська шляхта творила всякі свої конфедерації. В таких часах ненависть польської шляхти до православних не мала меж, і тоді справді для православних українців наставали часи, подібні до переслідування християн у давній римській імперії. Православні священики втікали в ліси й там ховалися від розлюченої шляхти, котра грабувала, плюндрувала церкви й монастири, нищила церковні domi та знущалася над людьми. Але в Україні ще був живий дух Колівщини, тож народ хвилювався, а шляхта намагалася жорстокими репресіями і знущаннями здавити народній фермент.

Протестанти також зазнавали переслідувань, хоч і не в такій брутальній формі, як це було в Україні. В обороні протестантів виступали Пруссія, Данія й Англія, а в обороні православних — Росія. В 1764 році дисидентам знову обмежили права, й ці обмеження пішли так далеко, що дисидентській шляхті не дозволено було працювати в державних урядах. Яка існувала в тодішній Польщі релігійна нетолеранція, показує факт, що, не зважаючи на те, що згадані попередньо європейські держави виступали в обороні дисидентів, польський сойм відкинув майже всі дисидентські домагання.²¹

¹⁹⁾ Собрание сочинений Георгия Конисского, Архиепископа белорусского. Спр. 1835. Том I. Стр. 158-163.

²⁰⁾ Там же. Стр. 158-163.

²¹⁾ B. Lesnodorski, Historia państwa i prawa Polski. Warszawa, 1966. Tom II. Str. 401.

В 1767 році виникли дві дисидентські конфедерації. У Слуцьку оформилася конфедерація православна, разом із литовськими протестантами, а в Торуні — протестантська конфедерація. Обидві конфедерації видали 20-го березня того ж року свої маніфести, в яких представили широко й вичерпно всі ті кривди, що їх дисиденти зазнають від поляків.²² Вивід дисидентських скарг опрацював видатний гданський правник — Годфрід Ленгніх. Обидва ці маніфести наростили величного розголосу, тим більше тому, що петиції дисидентів до польського сейму підтримав князь Репнін.

У відповідь на дисидентські маніфести, польські католики видали цілий ряд памфлетів і трактатів, у яких підkreślували, що домагання дисидентів є безпідставні, головно коли йдеться про вимогу, щоб дисидентам були привернені їхні давні історичні права. Польські католики категорично відкидали таку вимогу, аргументуючи це тим, що коли б увести в Річ Посполитій релігійну рівноправність, тоді були б додаткові претенсії також від селян, жидів і циганів. Хіба ж можна допустити до того у шляхетській Річ Посполитій?²³

Катерина II була вельми подразнена тим, що поляки не поступилися дисидентам у питанні релігійного рівноправ'я, потрактувала це як особисту образу, тому робила всі заходи, щоб відомстити полякам.²⁴ Головним речником російських політичних інтриг був князь Репнін, який не завагався загрозити полякам ужиттям російської збройної сили, коли вони не будуть прислухатися до бажань цариці Катерини II. Врешті наступного року, тобто 1768, польський сейм під сильним натиском князя Репніна ухвалив окремі зміни в користь дисидентів.

Очевидно, що католицизм залишався й далі панівною державною релігією в Польщі, й відступлення від католицької віри трактувалося як державний злочин, але православним, лютеранам і кальвіністам запевнялося релігійне рівноправ'я дозволялася їм свобода релігійної практики й узгляднювалася можливість мішаних подруж. Дисиденти

²²⁾ Ibidem. Str. 402.

²³⁾ W. Smoleński. Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Kraków–Peterburg, 1891. Str. 227.

²⁴⁾ Ibidem. Str. 225.

мали також право служити в державних урядах і могли бути вибрані послами до польського сейму. Скарги та відклики у спірних справах релігійного характеру мали йти до спеціального мішаного суду (*iudicium mixtum*), покликаного для цієї мети королем і складеного наполовину з католиків та наполовину з усіх іншовірників.²⁵

Проти такого рівноправ'я для дисидентів негайно виступила Барська конфедерація, настанови якої в релігійних питаннях були просякнені справжнім середньовічним фанатизмом.²⁶ Виступили проти цього рівноправ'я також і різні групи польської шляхти. Слід відмітити, що хоч сейм нібито визнав дисидентів »добрими патріотами«, проте шляхетські кола гостро обвинувачували цих дисидентів за те, що вони, мовляв, зв'язуються з чужими потугами й цим самим вносять заколот та неспокій у Річ Посполиту. Знову зросли домагання, щоб дисидентам обмежити їхні права. В 1773 році король і польський сейм доручили окремій комісії простудіювати ще раз питання релігійного рівноправ'я в Польщі. Однаке, як виходило з напрямних, які король дав згаданій комісії, права дисидентів мали б бути знову сильно обмежені. В цих напрямних виразно вказувалося на потребу заборони дисидентам займати будь-які державні становища.²⁷ Після довгих пересправ із російським амбасадором, котрий уперто боронив дисидентських прав, польський сейм таки обмежив ці права. На сеймових нарадах проти дисидентів особливо гостро виступав посол Вільчевський.²⁸

Правда, дисидентам дозволено було їхню релігійну практику, але, одночасно з цим, заборонявся їм доступ до вищих державних урядів. Ніхто з дисидентів не мав змоги стати сенатором або міністром, а в палаті послів дисиденти були управнені мати тільки трьох своїх послів.²⁹ Щойно після першого поділу Польщі релігійні пересправи в Річ Посполитій дещо притихли, а нетolerантність трохи злагідніла. Можливо

25) W. Smoleński. *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII*. Kraków-Peterburg, 1891. Str. 225.

26) Ibidem. Str. 402.

27) W. Smoleński. *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII*. Kraków-Peterburg, 1891. Str. 234.

28) Ibidem. Str. 235.

29) B. Lesnodorski. *Historia państwa i prawa Polski*. Warszawa, 1966. Tom. II. Str. 403.

з тієї причини, що поляки були страшенно приголомшені такою трагічною подією, а можливо й через те, що сприяли тому ліберальні західні впливи, які проникали до Польщі широким руслом із багатьох західноєвропейських країн і давалися полякам узнаки.

Цікаво буде відмітити, що в тому часі освічені польські діячі висували різні проекти відносно більшого унезалежнення католицької Церкви від Риму, головним чином у ділянці судівництва. Деякі шляхетські кола обурювалися з того приводу, що католицька єпархія посилає щорічно великі грошові суми до Риму, що церковне майно сильно зростає і що єпископи відіграють домінантну роль в судівництві. Щораз частіше підносилися голоси, що, мовляв, це є велика зневага для Річ Посполитої, коли чужа потуга тримає у своїх руках долю її громадян, і це кардинальна помилка, що країна, вичерpanа фінансово, мусить збагачувати римські консисторії.³⁰ Наприклад, примас Подольський (1768), а дещо пізніше й посол Коллонтай висунули проекти, щоб папський нунцій відсунений був узагалі від польського судівництва, а головну владу в польській католицькій Церкві повинен би перебрати народний Синод. Траплялися також сугestії, щоб папські булли та розпорядки були обов'язково апробовані польською державною владою ще перед тим, як їх мали оголошувати народові.³¹

Такі чи інші проекти та сугестії являлися яскравими виразниками освіченого абсолютизму, що поширювався на землях Річ Посполитої. Поруч із цим, вони викликали гарячковий і сильний спротив згаданої римської курії, яка гостро виступала проти проекту «Збірки прав», опрацьованого в 1776-1778 рр., що пропонував значно обмежити впливи римської курії в Річ Посполитій.³² У своїй інструкції папському нунцієві у Варшаві секретар римської курії писав у дотичній справі, між іншим, що слідує: »... для нас найкорисніше є підтримувати активність усіх противників кодексу (мається

³⁰⁾ M. Tarnawski. Kodeks Zamojskiego na tle stosunków kościelno- państowych za czasów Stanisława Augusta. Lwów, 1916. Str. 78.

³¹⁾ Por. H. Kołataj. Listy Anonima i prawo polityczne narodu polskiego. II. Str. 160, 310-14.

³²⁾ B. Lesnodorski. Historia państwa i prawa Polski. Warszawa, 1966. Tom II. Str. 400.

тут на увазі згаданий »Збір прав«), сіяти неспокій, піддержувати хвилювання в тому народі. Щойно тоді ми можемо сподіватися зросту обурення проти кодексу, а одночасно з тим і наших найбільших користей»³³

Наради польського сойму, який перейшов до історії Польщі під назвою чотирилітнього, почалися 6-го жовтня 1788 року. Цей сойм справді тривав аж чотири роки й закінчився щойно в 1791 році. Як і передбачалося, сойм одразу перетворився в конфедерацію, а її маршалками були обрані слідуючі особистості: від Польщі — великий коронний референдарій Станіслав Малаховський, а від Великого Литовського Князівства — Казімір Сапіга. З актів тієї конфедерації виглядало, що сойм не мав ніякого наміру збільшувати королівську владу, а хотів зосерeditися головним чином на питаннях проведення в Річці-посполитії необхідних унутрішніх реформ. Коли ж ішло про релігійні справи, то у згаданих актах говорилося лише про римо-католицьку віру й абсолютно нічого не згадувалося про будь-які інші віровизнання.³⁴

Опозиція відразу скріпила своє становище, коли стало відомо, що король має схильність до обговорювання необхідності політичного союзу з Росією. Опозиційна група висунула, натомість, питання союзу Польщі із Пруссією. Ця остання не хотіла, щоб Річці-посполита в'язалася союзом із Росією, і пропонувала Польщі вигідніший союз від польсько-російського. Прусський король погоджувався на проведення потрібних реформ у Річці-посполитії та обіцяв свою підтримку Польщі, коли б до такого союзу тільки дійшло.³⁵

Пропозиція опозиційної групи була прийнята, й таким чином польський сойм одразу зайняв неприхильну настанову до Росії. Предложений порядок соймових нарад не давав багато надій на поліпшення правного положення православних, і, здавалося, що сойм не зверне ніякої уваги на православ'я в Україні. Однаке, події, котрі розгорнулися на українських землях, примусили сойм таки присвятити багато уваги й самому православ'ю, й тодішнім подіям в Україні. Треба

33) L. Kurdybacha. Dzieje kodeksu Andrzeja Zamojskiego. Warszawa, 1951. Str. 131.

34) А. М. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринослав, 1908. Стр. 458.

35) М. Костомаровъ. Собрание сочинений. Кн. VIII. Стр. 141-142.

зазначити, що від 1710 року до першого поділу Польщі в її межах була тільки одна православна єпископська катедра — білоруська, єпископи якої перебували в Могилеві. Після першого поділу Польщі Могилів одійшов до Росії, і таким чином православні на території польської Річ Посполитої залишилися без єпископа. В усіх церковних справах їм доводилося звертатися до єпископів, які проживали вже поза границями Річ Посполитої. Польська адміністрація ставилася до таких зовнішніх контактів із підозрінням і робила їм усякі перешкоди, але ці контакти все таки були. Відчувалася конечна потреба знайти якусь розв'язку щодо православного церковного ієрарха на території Річ Посполитої.

Створилася ситуація доволі складного характеру. З одного боку, польська адміністрація не хотіла, аби православні вдержували зв'язки з ієрархією, яка була поза територією Річ Посполитої, а, із другого боку, не бажала також, щоб православна церковна ієрархія мала свій осідок у Річ Посполитії, уважаючи, що без такої ієрархії вдастеться скоріше примусити православних перейти на унію. Ця клопітлива справа тягнілась доволі довго, аж остаточно до неї вмішався російський уряд, і внаслідок затяжних переговорів із поляками було знайдено такий компроміс: Росія погодилася, щоб у Білорусії була відкрита архиєпископська катедра для уніятів з осідком у Полоцьку, а поляки, у свою чергу, дали згоду на те, щоб у Слуцьку встановити православну єпископську катедру. Єпископ титулувався Переяславським і Бориспільським, був коадьютором Київського митрополита, а в усіх церковних справах підлягав російському Синодові. Встановлюючи цю епархію, Катерина II видала про те свій указ на ім'я Святішого Синоду від 27-го березня 1785 року. Першим єпископом цієї епархії став Віктор Садковський, який прибув до Слуцька 14-го грудня того ж року й почав працювати над організацією своєї епархії. З дорученням свого уряду, російський посол у Варшаві граф Штакельберг поінформував польський уряд про те, що Віктор Садковський обняв епархію, і просив, щоб польська адміністрація надала належнійому як єпископові привілеї, що поляки, хоч як зволікали, все таки мусіли зробити.³⁶

³⁶⁾ Київ. Епар. Від. 1861. Но. 3. Стр. 86-87.

Перед тим єпископ Садковський був прийнятий на королівській авдієнції, а 7-го травня 1787 року склав присягу на вірність Річ Посполитій. Польські католицькі кола занепокоїлися цією справою, а папський нунцій Сальоццо склав протест польському урядові проти признання православного єпископа. Запротестували також уніатські єпископи. Пізніше виявилося, що встановлення православної єпархії спричинило масове повернення уніятів назад до православ'я. Історик чотирилітнього польського сейму В. Калінка стверджує у своїй праці, що внаслідок наполегливої праці єпископа Садковського в Київському і Брацлавському воєводствах 193 уніатські парафії повернулися поновно до православ'я.³⁷

Польські церковні кола повели проти єпископа Садковського спрвижню кампанію. Його називали агентом російського уряду й намагалися всілякими способами дискримінувати западливу діяльність єпископа на церковному відтинку. Зі сторони польської адміністрації йому були роблені різні труднощі та ставлені різноманітні перешкоди у виконуванні його єпископських обов'язків.

В 1787 році вибухла війна між Росією й Туреччиною. Російський уряд домігся згоди, щоб через українські землі, які належали до Польщі, йшло постачання російській армії. Росія також купувала в Польщі провіант для армії і будувала на її території склади. З цієї причини на українських землях опинилося дуже багато російського війська, купців і різних урядників, які нав'язували живі контакти з місцевим населенням. Дрібні російські купці їздили по селах і продавали різноманітний товар, випродукований у Росії, переважно речі дрібного домашнього вжитку. Торгівці таким дрібним крамом називали «маркитантами й пилипонами». Розїжджаючи по селах і містах, ці торгівці відвідували теж і священичі садиби та двори дрібної шляхти. В очах льокальної польської адміністрації згадані торгівці вважалися агентами російського уряду, які нібито мали завдання підбурювати українське населення проти поляків.³⁸

Наприкінці 1788 року посли-шляхтичі почали говорити на

³⁷⁾ W. Kalinka. Sejm czteroletni. Lwów, 1884–1886, Tom I, Str. 511.

³⁸⁾ А. В. Беднов Православная Церковь в Польше и Литве. — Екатеринослав, 1908. Стр. 459.

соймі про небезпеку, яка загрожує польській шляхті на українських землях. Згадували вони при тому й Коліївщину та вказували, що »хлопи« знову роззухвалися й погрожують шляхті. В тому самому часі генерал Любовідзкій надіслав до сойму звідомлення, в якому підкresлював, що він пильно слідкує за всіми подіями на українських землях, а також і за селянами, схильними до бунту. Такої заяви генерала Любовідзкого цілковито вистачило на те, щоб серед послів поширилися чутки й поголоски, начебто на українських землях уже почалися селянські заворушення.³⁹⁾

Шляхта затривожилася. Ще більше паніки наробыли ті шляхтичі-посли, які їздили додому в Україну на свої Різдви. Свята й вернулися до Варшави під великим враженням, що на Правобережній Україні готується знову друга Коліївщина.

Польський шляхтич Санґушко, котрий їздив на Волинь, розповідав на соймі, що всюди, де він проїздив, бачив великий неспокій, і запропонував, щоб на Волинь негайно були вислані три кавалерійські полки.⁴⁰⁾ Король заспокоював послів, указуючи, що такої небезпеки, про яку говорив посол Санґушко, насправді немає, однаке послі не заспокоювалися. Врешті Потоцький заявив, що, хоч він і не одержав ніяких алярмуючих вісток з України, проте вважає своїм обов'язком як головнокомандуючого польськими військами на українських землях поїхати в Україну й там особисто провірити ситуацію.⁴¹⁾ Така постанова Потоцького вельми втішила послів, і після його виїзду сойм продовжував свої наради далі, не займаючись хвилево справою неспокоїв в Україні, тим більше, що маршалок сойму оголосив про видане ним доручення військовій комісії відправити в Україну тисячу кіннотників.

Однаке, вже 3-го лютого на соймі була знову піднята справа небезпеки бунту в Україні. Порушив її шляхтич Курдвановські, який щойно повернувся з Волині. Він розповідав, що на Волині православні священики організовують в монастирях і лісах таємні зібрання; що молодь потаємно навчається

39) Там же. Стр. 460.

40) А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве — Екатеринослав, 1908. Стр. 460-461.

41) Там же. Стр. 461.

володіти зброєю; що створюються окремі вагаги з вибраними отаманами, а ночами на самітних і відлюдних хуторах збираються »схизматики« й нараджуються над тим, як би вирізати всю шляхту.⁴²

Курдановські підтверджив своє свідчення письмом уманського ксьондза Сераковського до гетьмана Браніцького, в якому ксьондз писав гетьманові, що українське селянство готується навесні до збройного виступу проти поляків. Шляхтич Курдановські поставив на соймі пропозицію, щоб кинути в Україну війська з польських і литовських гарнізонів, а на польську територію перекинути українських городових козаків, яким не можна довіряти, коли вони стаціонують в Україні. Король заявився проти такої пропозиції, вказуючи, що городових козаків не можна перекидати на корінні польські землі, бо коли там не буде регулярного польського війська, то козаки поводитимуться на польських землях так, як їм захочеться, а це не вийде на користь польської держави.⁴³

В міжчасі Потоцький присилає соймові заспокоюючі листи й вістки, що немає ніякої небезпеки зі сторони українського селянства. Шостого лютого він надіслав звідомлення про те, що в Україні велика зима, села майже засипані снігом, і що в таку пору навіть і думати годі про будь-який бунт. Проте посли не дуже то вірили тим звідомленням. Серед них і далі вперто кружляли поголоски про загрозу селянських розрухів в Україні. 19-го лютого сойм знову обговорював цю справу. Дебату спричинив лист державного скарбового інтенданта з Чуднова, котрий сповіщав, що на територію польської держави ввійшов полк російської легкої кінноти, під охороною якої є 140 возів, навантажених зброєю й амуніцією, що її, мовляв, москалі транспортують до містечка Сміли. В листі теж була згадка, що помічається рух російських військ у напрямку Києва. Інтендант бідкався в листі, що селянство всюди є таке озлоблене на поляків, що місцевій дрібній шляхті годі й показатися на базарі. Селяни, не приховуючи своєї ненависті до поляків, говорять одверто, що коли тільки потепліє і розтануть сніги, вони почнуть »гонити ляхів і жидів з України«. В селянства є багато зброї, бо оце на Водо-

⁴²⁾ Там же. Стр. 461-462.

⁴³⁾ W. Kalinka. Sejm czteroletni. Lwów, 1884-1886. Tom I. Str. 435-439.

хрищу вони всюди стріляли з рушниць. Їх підбунтовують російські агенти й купці.

Зрозуміло, що такий лист викликав серед польської шляхти поновну паніку. Невідомо хто в часі дебати пустив у соймі чергову поголоску, що, мовляв, із російським кінним полком, який увійшов на Правобережжя, є 50 православних священиків, котрі перебувають там не знати з якими намірами під охороною того ж полку. В соймі піднявся страшений крик. Відбулися два спеціальні засідання, на яких серед бурхливої дебати була прийнята пропозиція короля, щоб усе таки ще не проголошувати загальної мобілізації («постполитого рушення»), а тільки вислати з польських і литовських земель полки в Україну. Завданням пограничного польського війська буде не допускати до того, щоб на територію України перевозилася з Росії зброя. Сойм ухвалив також, щоб військові комісії, які до того часу займалися продажем збіжжя й постачанням для російської армії, натядали тепер пильно за загальним спокоєм в Україні і про все звітували соймові.⁴⁴

Перша така комісія почала негайно урядувати в Луцьку. Вона видала розпорядження, щоб кожний поміщик без ніякої проволоки виставив від селища, котре має 30 селянських родин, одного кіннотника, а від дрібних селищ — по одному піхотинцеві, одягненому обов'язково у приписаний воєвідством мундир та вирядженному зброею і харчами на чотири місяці. Ці вояки мусіли бути поляками, але ні в якому випадкові українцями.⁴⁵

Таке розпорядження луцької військової комісії вельми наляжало волинську шляхту. З усіх сторін посыпалися до комісії доноси про те, що російські агенти, котрі виступають під претекстом мирних купців, змовляються зі «схизматиками» різати поляків і жидів⁴⁶. Всюди зчинилася тривога.

Несподівано трапився випадок, який до решти сполохав і так налякану шляхту. Вночі із 30-го на 31-ше березня 1789 року двірські люди вбили поблизу Луцька польського ротмістра Ігнація Віллежинського, його дружину і п'ятьох жінок із двірської челяді. Коли вістка про те вбивство рознеслася

⁴⁴⁾ Арх. Южно-Западной России. Ч. III. Том V. Стр. 1-2.

⁴⁵⁾ Там же. Стр. 30-32.

⁴⁶⁾ Арх. Южно-Западной Росии. Н. 17. Стр. 33-34.

по околиці, польська шляхта почала товпами втікати до Дубна й Луцька. Миттю поширилася чутка про те, що вже почався селянський бунт. Військова комісія стала ув'язнювати всіх тих, на кого падало бодай найменше підозріння, а в першу чергу православних священиків. Упродовж наступних двох тижнів ця комісія засудила на кару смерті й повісила вісімнадцять чоловік. В'язниці в обидвох згаданих містах були переповнені заарештованими українцями.

І все ж таки, не зважаючи на суворі заходи луцької комісії, дрібна польська шляхта цілими родинами продовжувала втечу до укріплених замків та міст. Деякі шляхтичі втекли до корінної Польщі, а траплялися й такі, що забігли аж на австрійську територію. При тому всі вони поширювали різні найнеймовірніші вістки про селянський бунт. Наприклад, кружляла поголоска, що, мовляв, російські купці перевезли через границю більше як дві тисячі всзів, навантажених зброєю, порохом і ножами; що купці передають гроші і зброю православним священикам; що нібито загальне повстання має вибухнути у Великодню Ніч.⁴⁷

У тому самому часі трапилося ще й друге випадкове вбивство. Недалеко Острога в корчмі хтось уночі вбив польського майора Пьотровського, котрий зупинився там на нічліг. Як виявилось пізніше, цього майора вбив якийсь жид, щоб його пограбувати.⁴⁸ Однаке це випадкове вбивство з метою грабунку шляхта потрактувала як початок селянського повстання. До Варшави понеслися тривожні вістки, й цим разом звідомлення до сойму слали вже високопоставлені польські достойники.

Князь Любомирський сповіщав, що розкрив цілу змову, яка охоплює багато священиків і селян. Волинський воєвода князь Санґушко повідомляв короля, що польська шляхта виявляє бажання озбройтися і стати в обороні свого життя, а коли того треба буде, то, не вагаючись, винищити православних священиків і селян. Знову ж київський воєвода Стемпковський (відомий зі своєї кривавої розправи з гайдамаками в Кодні) описував широко про втечу польської дрібної шляхти й вимагав, щоб уряд вислав більше війська на Правобе-

⁴⁷⁾ В. Аштонович — Вольнская тревога — Київ, 1902.

⁴⁸⁾ Там же. Стор. 16.

режжя. Окреме офіційне звідомлення надіслала королеві також і волинська порядкова комісія.⁴⁹

Між учасниками сойму велися неймовірні балачки про події в Україні. Говорили, наприклад, що православні священики переховують зброю в церковних вівтарях; що купці-маркитанти постачають масово зброю і ножі українським селянам на Волині.⁵⁰

Король скликав окрему нараду, на якій були присутні маршалки сойму й послі з українських земель. На тій нараді було вирішено вислати негайно на Волинь 2.600 вояків та доручити Потоцькому розіслати окремі військові команди по всіх воєвідствах, завданням яких було б пильно слідкувати за населенням і заарештовувати всіх підозрілих та безпашпортних осіб, зокрема монахів. Соймові маршалки вислали наказ усім городським судам, щоб вони одразу судили ув'язнених осіб, не чекаючи на реченці, в яких мали б відбуватися судові розправи.⁵¹

Був також виданий заклик до польської шляхти на українських землях, щоб вона поводилася розсудливо та не провокувала селян. Йі давалося запевнення, що польський уряд докладе всіх зусиль до того, аби забезпечити спокій і порядок на українських землях.

Польський король написав особисто київському воєводі Стемпковському, щоб цей дав негайно розпорядження пильно слідкувати в цілому воєвідстві за монахами, священиками, всякими волоцюгами та підозрілими люддями, й рекомендував Стемпковському загострити дисципліну в польських військових частинах.⁵²

Польський мемуарист Охоцький, котрий проживав тоді у Варшаві, цікаво описував ті поголоски, які в тому часі кружляли по столиці. Між іншим, у Варшаві поширилася вістка, начебто польські війська захопили декілька десятків возів, навантажених ножами. Ті ножі мали бути зубаті та ще й до того з гаками, так щоб ними можна було в жорстокий спосіб

⁴⁹⁾ Там же. Стр. 17.

⁵⁰⁾ Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Кн. II. 1908. Стр. 180.

⁵¹⁾ В. Аштонович. Волынская тревога. Київ, 1902. Стр. 13.

⁵²⁾ W. Kalinka. Sejm czteroletni. Lwów, 1884-1886. Том I. Str. 474-475.

різати людей. Світлини таких ножів поляки вирізували з газет, і їх передавали у столиці з рук до рук. Проте ж ніхто й ніде не бачив цих ножів на українських землях. У Польщі говорили, що ці ножі були перехоплені на литовській території, знову ж у Литві казали, що це сталося на Київщині, а коли перевіряли в Київському воєводстві цю справу, то виявилося, що це цілковита вигадка від початку й до кінця.⁵³

16-го квітня знову почалися соймові наради. На першій сесії були прочитані всі звідомлення й матеріали, надіслані соймові з України, й у тих звідомленнях не було знайдено нічого вірогідного. Не зважаючи на це, сойм усе ж таки прийняв постанову, згідно з якою всі російські купці, котрі перебувають на території польської держави, мусіли мати особисті пашпорти. Хто ж із купців, монахів і священиків, що перебуває на згаданій території, не має або не одержить такого пашпорту, той зобов'язаний на протязі двох тижнів вибратися поза межі польської державної території. Після двотижневого речення польські військові команди матимуть право заарештовувати таких сторонніх осіб, які не викажуться належними пашпортами.⁵⁴

Сойм прийняв також нову постанову, яка відносилася до православного духовенства, проживаючого на території польської держави. Ця нова постанова польського сойму примушувала православне духовенство присягнути негайно на вірність королеві й у богослужебних молитвах не поминати чужоземних володарів, а молитися за короля й Річ Посполиту. Коли ж хтось із православного духовенства відмовиться виконати таку постанову, то він буде вигнаний поза межі Річ Посполитої.⁵⁵

Соймові маршалки Станіслав Малаховський і Казімір Сапіра негайно видали окремий універсал у вищезгаданих справах і порозсили цей універсал по всій Україні з дорученням, щоб його зміст був доведений до найширшого публічного відома.

»Кожний селянин, — говорилося в тому універсалі, — повинен підкорятися своєму панові, бо це правило, освячене релігією і законом... Тому ми сподіваємося, що кожний

⁵³⁾ Pamiętniki J. Duklana Ochockiego. Tom I. Str. 297-298.

⁵⁴⁾ W. Kalinka. Sejm czteroletni. Lwów, 1884-1886. Tom I. Str. 476.

⁵⁵⁾ В. Азгонович. Волынская тревога. Киевъ, 1902. Стр. 20.

підданий постарається про те, щоб земля котру він зрошує потом свого чола, не стала обагрянена його кров'ю» . . .

В міжчасі на Волині й далі кружляли вістки, сповнені жахіттям назриваючого селянського повстання. До Луцька прибували польські шляхтичі з околиць і ширили поголоски, що, мовляв, селянський бунт ось-ось спалахне. Всі ждали, що повстання почнеться у Великодню Ніч. По вулицях Луцька вдень і вночі кружляли патрулі, а озброєні стежі пильно слідкували за рухом на переправі через ріку Стир, яка в тому часі розлилася дуже широко.

Звичайно, що всі ці тривожні чутки виявилися неправдивими, й тоді шляхта почала говорити, що, мабуть, селяни відклали своє повстання на пізніший час. Почалися вгадування, коли це станеться. Одні говорили, що на Вознесіння, другі, — що на Зелені Свята, а треті, — що аж на свято св. Петра й Павла. Виявилося, однаке, що всі ті поголоски і припущення не мали ніякого обґрунтування й були цілковито безпідставними.⁵⁶

В міжчасі так звана порядкова комісія, яка урядувала постійно в Луцьку, гостро виступила проти купчиків-маркиtantів, видавши циркуляр до довколишньої шляхти, щоб вона їх ловила і зв'язаних привозила до Луцька. Таку захопту польські пани використали для того, щоб передати комісії також і своїх запідозрілих селян-крілаків, тож їх цілими групами відставляли до луцького городського суду. Подібне діялося також і в інших містах волинської землі, де польська шляхта жорстоко розправлялася з невинними селянами.⁵⁷ Згаданий уже київський воєвода Стемповський так писав про це польському королеві: » . . . від Володимира почавши, по всіх містечках і селах повношибениць, але я стараюся діяти без розголосу,шибениць не ставлю« . . .

Вистачало якогось необережно сказаного слова, й невинну людину схоплювали, ставили її перед городський суд і засуджували, навіть її не вислухавши. Такі драстичні акції комісії оправдували тим, що, мовляв, це спаралізує бунтівливий

56) А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринополь, 1908. Стр. 471.

57) Там же. Стор. 472.

селянській настрій і відбере селянам охоту та відвагу піднімати повстання.⁵⁸

На Брацлавщині польська шляхта так не лютувала, як на Волині. Пояснювалося це тим, що Потоцький не звертав особливої уваги на самі поголоски, а вимагав від шляхти й від комісії конкретних доказів того, що справді існує небезпека селянського повстання. Отож найгірше переслідували поляки українське населення на Волині.

У Варшаві всі були вельми затривожені подіями на Волині, а коли ж до того ще й у столиці проповзла вістка, що велике російське військо ввійшло на територію польської держави, тобто на українські землі, король доручив польському представникам в Петербурзі просити імператрицю Катерину, щоб вона якимсь публічним актом натякнула польській шляхті про своє осудження політики підбурювання селян у польській державі.⁵⁹

Нагінка поляків на українське православне духовенство була дуже сильна, при чому вони допускалися різних провокацій. Наприклад, агенти порядкових комісій закупували денебудь на землі священика або й на його обійстю зброю, а потім наскакували і її »знаходили«, що служило претекстом до негайного ув'язнення такого Богу духа винного священика. На допитах священиків тортурували. Проте ж українське православне духовенство вело себе в тому тривожному часі дуже обережно, й порядкові комісії не могли доказати в дуже багатьох випадках ув'язненим священикам будь-якої вини.

Подібного роду нагінка велася й на уніяцьких священиків. Їх так само ув'язнювали, переслідували й судили. Навіть луцькому уніяцькому єпископові Левинському поляки закидали, що він підбурював селян до повстання проти польської влади. У Крем'янці комісія засудила трьох уніяцьких священиків на кару смерти, й лише безпосередня інтервенція папського нунція у Варшаві врятувала невинних священиків від смерті.⁶⁰

Українське населення було настільки стероризоване, що

⁵⁸⁾ W. Kalinka, Sejm czteroletni. Lwów, 1884-1886. Tom I. Str. 485-486.

⁵⁹⁾ Ibidem. Str. 485.

⁶⁰⁾ Ibidem. Str. 485.

коли тільки надії здив до села відділ польського війська, на віть зовсім і не для того, щоб арештувати селян, налякані люди втікали в яруги та ліси, неначе в часах татарського лихоліття.⁶¹

До польського сейму, котрий так дуже турбувався майже щоднини вістками, які наспівали з України, йшли також доноси з Луцька на єпископа Віктора Садковського. В тих доносах, що їх робили ненависники українського православ'я, характеризовано єпископа Садковського як головного інспіратора плянованого селянського повстання. На засіданні польського сейму, яке відбулося 21-го квітня 1789 року, Сапіга прочитав донос із Литви, в якому донощики писали сеймові, що єпископ Віктор Садковський і ще декілька священиків із його епархії одверто намовляють селян до повстання й потайки заприсягають їх на вірність імператриці Катерині. Прочитавши цей донос, Сапіга додав, що князь Радзівіл також одержав із Слуцька, від управителя своїх тамошніх маєтків, подібного роду інформацію, котра красномовно підтверджує, що єпископ Садковський займається протидержавною агітацією і справді ворохобить селянство проти Польщі.⁶²

Сеймова шляхта страшенно зраділа, заслухавши доносу й додаткової інформації Сапіги, бо це давало їй у руки ще один лишній аргумент проти українського православного духовенства: мовляв, це таки правда, що воно спілкується із хлопськими бунтівниками. На вимогу сеймових послів була прийнята постанова заарештувати єпископа Садковського і привести його на слідство до Варшави.⁶³

⁶¹⁾ В. Рункевич. История Минской Архиепископии. Ст. Петербургъ, 1893. Стр. 114.

⁶²⁾ В. А. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринополь, 1908. Стр. 475.

⁶³⁾ W. Kalinka, Sejm czteroletni. Lwów, 1884-1886. Tom I. Str. 504.

ІІ. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЄПІСКОПА ВІКТОРА САДКОВСЬКОГО

Віктор Садковський походив із старого українського дворянського роду й народився в 1741 році. Батько Віктора був православним священиком, якого після переходу на унію призначили настоятелем парафії Голубші на Уманщині. Невдовзі між настоятелем і місцевим поміщиком виникли якісь доволі серйозні непорозуміння, внаслідок яких священик Садковський зірвав з унією і переселився з родиною до Києва, де дістав призначення на вікарія Преображенської церкви. Переселення до Києва дало можливість священикові Садковському подбати про те, щоб його діти здобули належну освіту. Молодий Віктор учився в Київській Академії, яка в тому часі буйно розвинулася під умілим керівництвом її ректора — єпископа Юрія Кониського.⁶⁴

В цій Академії, крім філософії, богословія та інших дисциплін, навчали також чужих мов, і молодий Садковський вивчав там латинську й польську мови. Він виявився добрым студентом і здобув в Академії повну академічну освіту. Ставши монахом, Садковський залишився в Академії і в 1774 році був іменований катедральним намісником.⁶⁵ Він здобув собі велику прихильність ректора Юрія Кониського й заступав його в різних справах, коли Кониському треба було вийздити з Києва. В серпні того ж року Віктор Садковський уже підписувався на документах як ігумен Мстиславського монастиря.⁶⁶

Приблизно в тому ж часі російський Святіший Синод почав розглядати справу капеляна російської амбасади у Варшаві, ієромонаха, грека з походження, Доротея Возмуйлова, котрого звинувачувано в непристойній його духовній особі пове-

⁶⁴⁾ АСС. 1796. №. 127. 4. Агр II. 147.

⁶⁵⁾ АМОГДК. 175. №. 2.

⁶⁶⁾ Андрей Стладомський, прот. Матеріалы для жизнеописания преосвященного Виктора Садковского, архиепископа черниговского и малороссийского. Стр. 529-539.

дінці та легкодушному житті. Розслідування цієї справи Синод доручив владиці Юріеві Кониському, бо під його юрисдикцією знаходилася православна церква у Варшаві. Єпископ Кониський, вибираючися до Варшави, забрав зі собою теж ігумена Садковського. У висліді прослідження всіх закидів супроти ієромонаха Возмуйлова, він був відкліканний із Варшави, а на його місце Синод призначив капеляном російської амбасади ігумена Віктора Садковського. На згаданому становищі Садковський перебував у Варшаві до 1783 року.⁶⁷

Православна церква у Варшаві була доволі вбога й не мала навіть свого відповідного приміщення. Церковний персонал також не був на висоті свого завдання, і з деякими його особами Садковський мав досить багато різних труднощів. Особиста поведінка Садковського відзначалася бездоганністю, й у скорому часі він здобув собі великий авторитет і загальну повагу.⁶⁸ Однаке Садковський не став »добрим польським шляхтичем«, як цього сподівалися поляки, й ані на мить не забував про те, що він є одиноким представником православної ієархії у ворожій православ'ю польській столиці. Садковський допомагав як тільки міг українцям, котрі приїжджали до Варшави в різних справах, і завжди жуваво цікавився всім тим, що діялося в Україні. Його дружба з єпископом Юрієм Кониським ішле більше затіснилася, й Садковський увесь час уважав Кониського своїм духовним батьком.

В 1783 році помер слуцький архимандрит Павло Волчанський, довголітній адміністратор слуцької архимандрії, котрий у польській опінії був »добрим і вірним громадянином Річ-посполитої«.⁶⁹ Треба відмітити, що в тому часі слуцька архимандрія була вищою православною церковною інстанцією із правами єпископської катедри.⁷⁰ Архимандритові прислуговували майже всі єпископські права і привілеї, тому не диво, що після смерті Волчанського на слуцьку архимандрію було багато поважних кандидатів. Однаке, на рекомендацію тоді вже архиєпископа Юрія Кониського й російського амбасадора

67) W. Kalinka. Sejm czteroletni. Lwów, 1884-1886. Tom I. Str. 459.

68) В. Рункевич. История Минской Архиепископии. Ст. Петербургъ, 1893. Стр. 65.

69) "Relacya". Str. 94.

70) Ibidem. Str. 95.

у Варшаві графа Штакельберга, Святіший Синод призначив на слуцьку архимандрію ігумена Віктора Садковського.⁷¹

Синодальний указ про призначення до Слуцька й доручення їхати до Києва в цілі висвячення на архимандрита Садковський одержав із початком 1784 року. Однаке перед своїм виїздом до Києва ігумен Садковський вирішив скласти візиту князеві Каролю Радзівілові, власникові Слуцька, який був одним із найбагатших польських магнатів. Князь Радзівіл, маючи рекомендаційного листа від графа Штакельберга у справі приїзду Садковського, прийняв ігумена з величими почестями й під час урочистої церемонії вручив йому грамоту. Проте, аж у травні, на Зелені Свята, відбулося в Києві, в Софійському соборі, висвячення Садковського в сан архимандрита. Чину висвячення довершив київський митрополит Самуїл.⁷²

Різні справи затримали Садковського в Києві аж до зими, й щойно у грудні того ж року він мав змогу вернутися до Слуцька, де негайно приступив до полагоджування різних клопітливих справ своєї архимандрії. Серед багатьох турбот і праці проминула зима, а навесні (27-го березня 1785 р.) несподівано вийшов імператорський указ про встановлення на землях польської Річчопосполитої окремої православної епархії, і епископом тієї епархії призначався архимандрит Віктор Садковський із таким титулом: епископ Переяславський і Бориспільський, коадьютор київської митрополії та архимандрит Свято-трійського монастиря.⁷³ Осідком епархії мав бути Слуцьк, а на її утримання було призначено 6.000 рублів.⁷⁴

Четвертого травня 1785 року архимандрит Садковський одержав у тій справі офіційне повідомлення від Святішого Синоду, надіслане йому кур'єром із київської митрополичної консисторії, разом із дорученням приїхати негайно до Києва на висвячення у сан епископа. Митрополит Самуїл, вітаючи

⁷¹⁾ АСС. 1783. Но. 328. Указ св. Синода 30 октября.

⁷²⁾ Т. Рождественский. Самуиль Мисловский, митрополит Киевский, 1796.

⁷³⁾ В. Рункевич. История Минской Архиепископии. Ст. Петербургъ, 1893. Стр. 72.

⁷⁴⁾ Там же.

Садковського з тієї нагоди, писав йому, щоб він не барився і приїджав чим скоріше до Києва.

Висвячення Садковського в єпископський сан відбулося дев'ятого червня, з участю митрополита київського Самуїла, митрополита лакедемонського Серафима, архиєпископа реоданського Никодима, єпископа новгородського і глухівського Іларіона та єпископа сівського Кирила. Звичайно, що для Садковського це були торжественні й радісні дні його життя. Зрадів він також, коли довідався, що новий імператорський указ надавав йому право відкрити семінарію, на утримання якої російський уряд призначив щорічну дотацію у висоті 2.000 рублів.

Єпископові Садковському довелося пробути в Києві майже півроку. Хоч він і хотів якнайшвидше виїхати до своєї єпархії, проте, йому треба було зробити чимало різних відписів із трактатів синодальних указів, а, крім того, підшукати священиків і монахів для своєї єпархії та полагодити багато важливих справ. У додатку до всього, виринула ще одна дуже важлива справа, котра затримала нового єпископа в Києві, а саме потреба обзнатомитися близче з церковною ситуацією в тих теренах, які підлягали йому тепер як коадьюторові київської митрополії. Це в головній мірі й затримало єпископа Садковського так довго в Києві, ѹ він виїхав до Слуцька щойно 14-го грудня 1785 року.

Передбачаючи, що із призначення православного єпископа на територію польської держави можуть виникнути великі ускладнення, російський Святіший Синод остеріг єпископа Садковського, щоб він діяв дуже обережно й не створював причин до будь-яких непорозумінь із польською адміністрацією.⁷⁵ Ці передбачення не були безпідставними, бо вже на саму лише вістку, що до Слуцька приїжджає православний єпископ, поляки відразу захвилювалися. Серед них виникла гарячкова метушня, ѹ вони почали робити всілякі заходи, щоб не допустити до затвердження православного єпископського осідку в Річ Посполитії. Поляки-виборці Київського воєводства негайно доручили своєму послові, котрий виїжджав на сеймові наради, »прохати короля, щоб він не до-

75) В. Рункевич. Исторія Минской Архієпископеї. Ст. Петербургъ, 1893. Стр. 82.

Архієпископ Віктор Садковський

пустив до здійснення такої нечуваної новини, яка загрожує небезпекою ойцизні».⁷⁶

Папський нунцій у Варшаві подав королеві свій меморандум, у якому висловив глибоку турботу із приводу встановлення православної єпархії в Річ Посполитій.

Однаке польський король Станіслав Август затвердив своїм окремим реєстрилом признання Садковського православним єпископом у Річ Посполитій, із чого папський нунцій був страшенно невдоволений. Обурювалося з тієї причини голосно польське римо-католицьке духовенство, й піднімали крик фанатичні ненависники православ'я.

Прибувши до Слуцька, єпископ Садковський видав негайно своє пастирське послання до вірних і почав сповідати свої архипастирські обов'язки. Він звернув головну увагу на впорядкування єпархіальних справ, висвячував нових священиків, провів потрібні зміни на керівних становищах у монастирях, збирав звідомлення про стан парафій та монастирів, а також відкрив духовну семінарію. Для обговорення різних питань і проблем єпархії, єпископ Садковський скликав до Слуцька собор священиків, але на цей собор їх прибуло зовсім мало, й тому власне він не зміг бути таким успішним, як того бажав собі єпископ Садковський.⁷⁷

У міжчасі єпископові виринула потреба поїхати до Варшави, щоб одержати з королівських рук грамоту на свій єпископський уряд, як того вимагав закон і звичаї права польської Річ Посполитої.⁷⁸ Проте, перед самим виїздом до Варшави трапилася дуже неприємна річ, яка затримала на довший час єпископа у Слуцьку. До нього звернулася дружина шляхтича-католика Прибороя із проханням, щоб єпископ захистив її від чоловіка, який стало знущався над нею тільки за те, що вона була православна. Це нещасливве подружжя постійно судилося в різних локальних судах, котрі звичайно не розглядали справи об'єктивно й завжди вирішували її в некористь дружини. Єпископ дав їй тимчасовий притулок у жіночому монастирі. Коли шляхтич Приборой довідався про це, то зібрав озброєну вагату й уночі

⁷⁶⁾ АУМ. Инструкция послу каевского воеводства, 1785 г.

⁷⁷⁾ Там же. Стр. 85.

⁷⁸⁾ Там же. Стр. 85.

наскочив на монастир у Слуцьку, але, не знайшовши там своєї дружини, вибрався з цілою ватагою до Мінська, де так само вчинив напад на тамтешній дівочий монастир. Ці озброєні рейди на згадані монастирі викликали судову справу, яка затяглася, і єпископ був змушений відкладати із дня на день свій виїзд до Варшави.

Владика Садковський прибув до Варшави 9-го липня скромно та без розголосу й уже наступного дня відвідав графа Штакельберга, а потім почав складати візити своїм давнім знайомим. Королівська грамота-привілей уже давно була приготована для єпископа Садковського, але її чомусь забрав зі собою підканцлер Великого Литовського Князівства Хребтович, який виїхав додому до Білостоку. З незнаних близчє причин він не повертається до Варшави, й це дуже хвилювало єпископа Садковського, бо він витрачав безкорисно дорогоцінний час. Тим часом різні фракції в польському соймі почали вимагати настирливо від короля, щоб він обмежив права і привілеї єпископа Садковського. Ждучи на королівську авдіенцію, владика Садковський відвідав і уніяцького єпископа Стефана Левинського, котрий перебував у Варшаві як представник уніяцького духовенства, обідав у нього й був на Богослуженні в католицькій церкві у дні місцевого храмового празника.

»Він дуже скромний, — писав про владику Садковського єпископ Левинський, — і коли б усі ті речі, які він багато-кратно мені повторював, були правдиві, то можна б сподіватися, що він зберігатиме спокій і буде підтримувати доброзідність. Словом, не слід лякатися Віктора, коли він діятиме так, як говоритьъ.⁷⁹

Врешті єпископа Садковського викликали на авдіенцію до короля, яка, до речі, скінчилася майже нічим. Король не дав єпископові привілейної грамоти (хоч вона в міжчасі вже була привезена від підканцлера Хребтовича), а потім заявив владиці, що він мусить скласти присягу на вірність королеві й Польщі безпосередньо після того, як цю грамоту одержить. Така проволока з видачею грамоти дуже роздратувала графа Штакельберга, й він особисто забрав цю грамоту від короля

⁷⁹⁾ В. Ружкевич. Исторія Мінської Архієпископеї. Ст. Петербургъ, 1893. Стр. 89.

та доручив її Садковському. При цьому граф Штакельберг заявив королеві, що він звернеться до свого уряду, щоб дав дозвіл епископові Садковському скласти таку присягу (епископ Садковський не був громадянином Річпосполитої).⁸⁰

Посідаючи привілейну грамоту, владика Садковський міг уже відвідувати польських державних діячів, але ввесь час чекав на чергову авдієнцію в короля. Однаке, коли стало відомо, що поновної авдієнції в короля не передбачається, епископ Садковський виїхав 8-го жовтня з Варшави й по дорозі до Слуцька відвідав бретський, два дрогичинські та яблочинські монастири. Стверджили зі жалем їхній жалюгідний стан занепаду, він 22-го жовтня повернувся до Слуцька. Самозрозуміла річ, що зі своєї поїздки до Варшави владика не був задоволений. Адже йому не вдалося представити ні польському урядові, ані королеві пекучої вимоги полегш для православних, а всі його заходи в тому напрямку були безуспішними. »Не багато я зробив у Варшаві, — писав він опісля архиєпископові Юрію Кониському, — шкода, що ізди в туди«.⁸¹

Вкорті довелося епископові Садковському знову їхати до Києва, у зв'язку із приїздом в Україну імператриці Катерини. Йому треба було заступати важкохворого київського митрополита, ї він, разом із митрополитами грузинським та лакедемонським і багаточисленним духовенством зустрічав імператрицю з її двором при в'їзді до Києва, а пізніше також у Софійському соборі. Серед справжньої повені банкетів, балів, прогулянок і зустрічів епископ Садковський не зміг домогтися окремої авдієнції в Катерини, щоб представити їй свою турботу про стан православ'я в Річпосполитії.

Після від'їзу імператриці граф Штакельберг поінформував епископа Садковського, що імператриця дала свою згоду на те, щоб він склав присягу на вірність Польщі й королеві, а також подарувала 24.000 рублів на докінчення катедральної церкви у Слуцьку.

Довелося владиці Садковському виїжджати з Києва не менше розчарованим й огорченим, як із Варшави. Присягу

⁸⁰⁾ В. Рункевич. История Минской Архиепископии. Ст. Петербургъ, 1893. Стр. 90.

⁸¹⁾ Там же. Стр. 91.

він склав у місті Тульчині в місяці травні. Текст присяги приготував для нього один із тодішніх найкращих дипломатів російської імперії Олександер Безбородько, й у додатку цей текст іще переглянув хворий київський митрополит. Складаючи присягу, владика Садковський обіцяв, що буде вірний польському королеві і його наслідникам, підпорядковуватиметься польському урядові й польським законам, і ні він, ані його вірні не чинитимуть нічого такого, що могло б стати причиною порушення прав і публічного спокою, або могло б вийти на шкоду польської держави й державної релігії.⁸²

Складавши присягу й маючи тепер уже всі права, владика Садковський вирішив об'єхати свою епархію та обзнайомитися з відносинами всюди на місцях. Він відвідав по черзі — ржищевський, корсунський, мошногорський, медвединський, мотринський, жаботинський, ірдинський та лебединський монастири. В дорозі владика захворів і пролежав недужим цілий місяць у м. Ольшані. Переїхавши до богословського монастиря, він захворів поновно й через деякий час переїхав до жаботинського монастиря, де перебував аж до осени. Стан його здоров'я виявився настільки поганим, що владика вирішив припинити подорожування й повернувся до Слуцька в місяці жовтні 1788 року.

Своїми спостереженнями з цієї короткотривалої поїздки єпископ Садковський був тяжко вражений. Він бачив усюди великий занепад церковного життя, й такий невідрядний стан його дуже турбував та пригноблював. Тільки в його епархії було значно краще під кожним оглядом, і вона буйно розвивалася. Ступнево Слуцьк ставав поважним осідком православ'я в Річці-Політії, і такий факт безмірно дратував польських римо-католиків. Спочатку проти єпископа Садковського повелася тиха шептана кампанія, але згодом вона перетворилася в широку й голосну.

Як уже згадувалося попередньо, в тому часі велася війна між Росією й Туреччиною, і російський уряд виеднав собі дозвіл, щоб через українські землі йшло постачання для російської армії. З цієї причини на тих землях опинилася велика кількість різних російських урядників і купців, зо-

⁸² В. Рункевич. Исторія Минской Архієпископеї. Ст. Петербургъ, 1893, Стр. 98.

крема дрібних, які охоче їздили по селах і продавали різноманітний товар. Тому що закріпачене українське селянство прагнуло волі й часто бунтувалося проти своїх панів, польська адміністрація вважала тих купців, яких звали маркитантами, агентами російського уряду, що мають завдання підбунтовувати українське селянство до збройної революції проти поляків.

»У страху очі велики! — говорить наше прислів'я. Те саме було також із поляками. Пам'ятаючи про недавню Коліївщину, польська шляхта всюди вбачала змову й небезпеку селянського повстання. Чутки про таку змову швидко рознеслися по воєвідствах, і польська шляхта вельми хвилювалася. Її ненависть іще більше тепер розгорілася проти »схизмату«, а головно проти православного духовенства. Нагінка польської шляхти не оминула також і українського уніяцького духовенства.⁸³ Багатьох уніяцьких священиків, так само як і православних, було ув'язнено, й вони каралися в тюремних мурах. Польська шляхта з Київського воєвідства з'їхалася на нараду до Житомира й ухвалила організувати на власний кошт спеціальну земську міліцію.⁸⁴

Хоч і не маючи ніяких доказів про будь-яку підготовку українських селян до збройного повстання, польський уряд усе ж таки доручив своєму послові Деболі в Петербурзі запротестувати проти того, що, мовляв, російські громадяни підбурюють українських селян і намовляють їх повстati proti польської шляхти. Цікаво, що протест польського посла підтримав також і представник Пруссії, барон Келлер.⁸⁵ Мабуть, це було зроблене з розрахунком показати полякам, що Пруссія з ними симпатизує, бо прусський урядувесь час намагався скріплювати свої впливи в Річ Посполитії, не бажаючи, щоб вона потрапила всеціло в орбіту імперіальних впливів російської імперії. У Варшаві посли з українських земель говорили, що тепер »український селянин став на-

⁸³⁾ I. Власовський, Нарис історії Української Православної Церкви. Нью Йорк, 1957. Том III. Стр. 214-215.

⁸⁴⁾ J. Bartoszewicz. Szkic dziejów Kościoła Ruskiego. Kraków, 188. Str. 290.

⁸⁵⁾ Ibidem. Str. 290.

стільки зухвалий, що зовсім одверто погрожує і шляхті й жидам».⁸⁶

Відлуння тривалого неспокою, який огорнув Правобережну Україну й Волинь, не обминуло також Слуцька і втягнуло у свій крутіж особу єпископа Віктора Садковського. Польська шляхта почала одверто звинувачувати його за те, що, мовляв, він «бунтує селян» проти поляків. У Слуцьку й околиці незабаром закружляли поголоски, що »преосвящений хоче вчинити бунт і вирізати всіх католиків«⁸⁷ Проте владика Садковський, не почуваючися до ніякої вини, не реагував на подібного роду різні плітки й очевидну польську клевету, але коли на перший день тогорічних Великодніх Свят прийшли до нього представники місцевої польської інтелігенції, щоб скласти йому святочні побажання, єпископ у розмові з ними нап'ятнував поширювання наклепів на його особу.⁸⁸

Невдовзі зовсім несподівано трапився випадок, який поляки негайно використали в їхній акції проти владики Садковського. В червні 1788 року Росія виповіла війну Швеції, і російський Святіший Синод, розсилаючи по єпархіях імператорський маніфест про війну та закликаючи всіх вірних молитися за перемогу російської армії, залучував разом із маніфестом окремі невеличкі книжечки з молитовними текстами та дорученням, щоб ті молитви були читані в церквах під час Богослужень. Таке доручення і 80 примірників маніфесту та 227 книжечок були надіслані теж і єпископові Садковському, але його тоді не було у Слуцьку, бо він об'їдждав із візитацією київську єпархію. Консисторія розіслала маніфест і книжечки всім парафіям слуцької єпархії. Коли поляки довідалися про те, то підняли страшений крик і зробили з того цілу політичну аферу. Справа опинилася спочатку у Варшаві, але пізніше перенеслася до Петербургу й тут була представлена імператриці.

Вкоротці владика Садковський отримав від Синоду таке доручення: »... Ея величество, узнавъ, что Вы разослали манифесты для объявления въ церквахъ среди польскихъ

⁸⁶⁾ А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринослав, 1908. Стр. 458.

⁸⁷⁾ В. Румкевич. История Минской Архиепископии. Ст. Петербургъ, 1893. Стр. 19.

⁸⁸⁾ Там же. Стр. 115.

подданных, отчего произошли различные толкования, приказала все это уничтожить... Посему Св. Синод приказали: какъ изъ содержания манифестовъ видно ясно, что онъе относятся только къ российскимъ подданнымъ... и не могутъ относиться къ подданнымъ другого государства... посему печатаные манифесты и книжки съ молитвами о победе надъ врагами во всехъ церквахъ Вашей епархіи Вы должны уничтожить і впредь подобныхъ указовъ не публиковать...»⁸⁹

Проте, 18-го грудня того ж року владика Садковський знову одержав від Синоду доручення, щоб відправити в церквах молебень із приводу здобуття російськими військами турецької фортеці Очакова, що мало місце 6-го грудня. Єпископ опинився в дуже важкому положенні й робив усе, що можливе, щоб не дратувати поляків. Він дав наказ священикам, щоб у церквах у часі Богослужень поминали завжди польського короля, й навіть устійнив форму такого поминання: »... Пресвітлого й велиcodушного володаря, короля нашого Станислава Августа...«

Однаке всі заходи владики, щоб розвіяти бурю, яка надтягала на нього з усіх сторін, були безуспішні. Поляки у Слуцьку хотіли позбутися його за всяку ціну, а проти владики виступив також і князь Радзівіл. Польська шляхта слала до Варшави донос за доносом на єпископа, нап'ятно-вуючи його як »небезпечного агента російського уряду«. Після довгих вагань соймові маршалки, на внесок послів Войцеха Суходольського і Юзефа Вайсенгофа, рішили заарештувати єпископа Садковського й перевезти його до Варшави.⁹⁰

17-го квітня владика Садковський виїхав до грозівського монастиря, а поляки, підозріваючи, що єпископ може втекти зі Слуцька, погналися за ним. Владика, однаке, випередив гонитву, й полякам, які все ж таки не відважилися нападати на монастир, довелося ждати в містечку Грозові, коли єпископ вийде з монастиря. В міжчасі по Слуцьку пронеслася чутка про те, що поляки хочуть схопити єпископа Садковського. Довідавшися про таку справу, ігумен Кипріян виїхав негайно до Грозова, щоб перестерегти владику про небезпеку.

89) "Annexa". Str. 420-421.

90) J. Bartoszewicz. Szkic dziejów Kościoła Ruskiego. Kraków, 1880. Str. 291.

Не відомо, чи ігумен переконав епископа, чи ні, бо вже наступного дня єпископ залишив монастир і виїхав до Слуцька.

В дорозі на нього напали озброєні поляки й заарештували його, ігумена Кипріяна та дворецького — Олексія Чернявського. Їх привезли до несвіжського замку й там до них долучили арештованих в іншому місці священика С. Симоновича, канцеляриста І. Скуловського, священика І. Облонського, прот. Іоана, ігумена медведівського монастиря Віссаріона, писаря Павла Барщевського та монаха Л. Копистинського. Через три дні після ув'язнення єпископа, на розпорядження князя Радзівіла, поляки набігли на єпископський двір і забрали ввесь архів.⁹¹

У часі перебування в несвіжському замку поляки примусили єпископа Садковського видати послання до духовенства й вірних, щоб »усі вони молилися за успішне закінчення сейму, за королівське здоров'я та за добро польської Річ-посполитої«. Це послання було підписане в Несвіжі, 25-го квітня. Підписав його владика у присутності польського генерала Мацкевича й коменданта несвіжського замку.⁹²

Усі ув'язнені пробули в Несвіжі близько двох тижнів. На прикінці другого тижня їхнього перебування в замку прибув гінець із Варшави з дорученням, щоб єпископа Садковського й усіх заарештованих вивезти під збройною ескортою до Варшави. »... Велено преосвященному сісти в карету, — писав опісля ігумен Кипріян, — а священиків Стефана Симовича, Іродіона Облонського, канцеляриста Івана Скуловського та монаха Луку Копистинського посадили на возах окремо, при чималій сторожі... Мене ж, Олексія Чернявського, дворецького, та писаря Павла Барщевського оставлено в замку, нібито тому, що мають нас відпустити до Слуцька, на особливе прохання за нас преосвященного. Але це по суті був лише викрут, бо через три дні мене з товаришами відправили під сторожею в дорогу. Привезли нас у город Слоним, і там ми застали вже преосвященного та чималу команду ка-

⁹¹⁾ П. Т. Николаевский. Материалы для истории трехлітняго заключения православного епископа Виктора Садковского въ польскихъ тюрмахъ, 1892. Стр. 180-200.

⁹²⁾ Т. Бродович. Записки о событиях на Вольни и Подоли въ 1789 г. Москва. Стр. 20.

валерії, під командою підполковника Меена, котрому приказано було привезти преосвященого й усіх нас до Варшави...»⁹³

Заарештовані прибули до Варшави 14-го травня 1789 року. Ігумен Кипріян описав дуже цікаво цю подорож до столиці польської Річпосполитої. Коли заарештованих везли вулицями Варшави, то на них вилягли маси народу, що збігалися звідусіль подивитися на »схизматув«. На заарештованих поляки плювали, лаяли їх і називали »бестіями, москалями, різунами та схизматиками«. Зокрема сташний крик піднявся в тому моменті, коли з карети висів єпископ Садковський, якого примістили в так званому красинському дворі. В тому ж дворі був приміщений також ігумен Кипріян. Що ж торкається інших заарештованих, то їх одразу замкнули до в'язниці. Ігумен Кипріян писав, що поляки хотіли запроторити до в'язниці також і владику Садковського, однаке здरжалися від такого кроку на інтервенцію графа Штакельберга, який настоював, що не годиться ув'язнювати єпископа, не вислухавши його. Сойм визначив окрему комісію для розгляду справи владики Садковського. Ця комісія під проводом Фелікса Турського й секретаря Залеського приступила негайно до студіювання архівних матеріалів, а також різної документації, в тому числі багатьох доносів на єпископа. Бартошевіч подає, що вся документація справи єпископа Садковського складалася з кількох тисяч різних матеріалів.⁹⁴ Важливіші матеріали були видані друком. Із них слід згадати »Вступ до реляції«, »Реляцію« й »Аннексу«. Автором »Реляції« був сам Залеський, секретар згаданої комісії.⁹⁵

Вістка про ув'язнення єпископа Садковського скоро пропісталася до архиєпископа Юрія Кониського, який негайно сповістив київського митрополита Самуїла, хоч і завідуючий справами Слуцької консисторії, префект духовної семінарії Ілікевич-Корбут уже раніше повідомив митрополита про заарештовання єпископа Садковського й майже всього складу

⁹³⁾ В. Рункевич. История Минской Архиепископии. Ст. Петербургъ, 1893. Стр. 125.

⁹⁴⁾ J. Bartoszewicz. Szkic dziejów Kościoła Ruskiego. Kraków, 1880. Str. 291.

⁹⁵⁾ Ibidem. Str. 292.

консисторського управління. Російський Синод, довідавшися про цю справу, звернувся до імперської колегії зовнішніх справ, і граф Олександер Безбородько повідомив імператрицю Катерину про заарештовання владики Садковського. Імператриця заявила, що вона вже знає про це з повідомлення грава Штакельберга з Варшави й що »зробить відповідні заходи для оборони Православної Церкви в Річ Посполитії«.⁹⁶

У міжчасі всі заарештовані перебували у Варшаві, а комісія продовжувала слідство. Вона не знайшла ніяких доказів того, що епископ Садковський підбунтовував селян до збройного повстання проти поляків, але була заскочена іншою справою. Комісія ствердила, що на території Річ Посполитої існує православна епархія, а її зверхник підлягає російському Святішому Синодові, одержує від нього напрямні та втримує із Синодом тісний зв'язок. Коли ж епископ Садковський розсилав по церквах маніфести імператриці Катерини чи доручення Синоду відслужити молебні за перемогу російських військ під Очаковом, це вже були, на думку комісії політичні акти, що їх можна було характеризувати як державну зраду, зроблену епископом Садковським, котрий присягав на вірність королеві й польській Річ Посполитії.⁹⁷ Комісія, що мала називу соймової депутатії, просліджуvala справу епископа Садковського майже цілий рік і щойно 26-го березня 1790 року представила соймові своє звідомлення.⁹⁸ У цьому звідомленні комісія не торкалася справи »бунтів« чи підбурювання до них, але визнала епископа винним у державній зраді, за яку він повинен відповісти перед судом.⁹⁹

Тому що соймові маршалки, згідно з постановою сейму, скликали в місті Пінську генеральну конгрегацію для розв'язання питання Православної Церкви, в Річ Посполитії було рішено розглянути ще раз справу епископа Садковського та інших ув'язнених на сеймі, після відбууття згаданої конгрегації. В тому часі епископа Садковського й усіх ув'язнених перевезли до литовських касарень на березі Висли, де вже були далеко краї приміщення. Все ж таки, не зважаючи на

⁹⁶⁾ "Annexa". Писала IX.

⁹⁷⁾ Архів Ю. З. Рос. ч. III. Том V. Стр. 26-28.

⁹⁸⁾ А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринослав, 1903. Стр. 477.

⁹⁹⁾ Там же. Стр. 477.

злагіднений в'язничний режим, єпископа тримали в одиночці.¹⁰⁰

Після затвердження постанов Пінської конгрегації, що настало аж у травні 1792 року, польський сойм знову повернувся до справи ув'язненого єпископа Садковського. 31-го травня згаданого року була проголошена соймова декларація, згідно з якою були визнані невинними і звільнені із в'язниці ігумен Кипріян Острівський, Лука Копистинський, слуцький протопоп Іоан Білозор, священики І. Облонський, І. Брановський, Г. Расловський, Ф. Шоткович, В. Бирукович, протопії Давидовський і дяк Козакевич. Всі вони мусіли бути відіслані під сторожею до Слуцька, де мали скласти присягу на вірність Річ Посполитій та бути випущені на волю за порукою Слуцької консисторії, а єпископ Садковський, ігумен Віссаріон, священик Симонович і дворецький А. Чернявський мали бути затримані у в'язниці до суду, який »повинен відбутися у спокійнішому й більш догідному часі«.¹⁰¹

Таким чином, владика Садковський та ігумен Віссаріон залишилися надалі у в'язниці. 12-го червня 1792 року їх перевезли до Ченстохови й там замкнули у фортечній в'язниці. Обидва в'язні пробули в її мурах один місяць серед дуже важких обставин. Під натиском російського уряду (тут треба згадати, що в тому часі Росія, закінчивши турецьку кампанію, зайнялася знову польськими справами, а її війська вже стаціонували фактично на Київщині й Подільщині, в Мінську й Віленському воєводстві), на рішучу вимогу російського посла Якова Івановича Булгакова, польський король вирішив звільнити із в'язниці єпископа Садковського та ігумена Віссаріона. 21-го липня 1792 року до Ченстохови прибув королівський післанець, капітан польської армії, ізвістив єпископів королівське рішення та запропонував їхому карету для переїзду до Варшави.¹⁰²

Владика Садковський прибув до Варшави 25-го липня того ж року. Написавши до Синоду про своє звільнення, він поставив питання, що йому робити далі. Чекаючи на відпо-

¹⁰⁰) І. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк, 1957. Том II. Стор. 223.

¹⁰¹) А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринослав, 1908. Стр. 497-498.

¹⁰²) "Gazeta Warszawska" №. 11. 1792.

відь, єпископ Садковський у міжчасі одержав польську урядову резолюцію, яка визнавала його ні в чому невинним і встановляла повні його права як українського православного єпископа. Польський уряд повернув єпископові забраний архів, а також призначив йому військову охорону, яка мала супроводжувати його в подорожі з Варшави до Слуцька. Однаке, відповіді від Синоду довго не було, єпископ Садковський не мав ніяких матеріальних засобів і мешкав на дворі російського посла, звідки втримував листовний зв'язок із своєю епархією. 30-го листопада він вислав грамоту духовенству слуцької епархії, повідомляючи вірних про своє звільнення із в'язниці.

Прожив єпископ Садковський у Варшаві аж до березня наступного, тобто 1793 року, і тоді повернувся до Слуцька, де його дуже урочисто вітали консисторія, духовенство та вірні, а ігумен Кипріян виголосив із тієї нагоди зворушливу промову.

Згідно з рішенням Синоду, владика Садковський був піднесений у сан архиєпископа мінського, хоч і залишився архимандритом Слуцького монастиря та коадьютором київського митрополита. Через три роки його перенесли до Чернігівської архиєпархії, і там він прожив до кінця свого трудолюбного життя.

Помер архиєпископ Садковський у Чернігові, 11-го листопада 1803 року, на 62-му році життя.

ІІІ. НАРАДИ ПІНСЬКОЇ КОНГРЕГАЦІЇ

Проминув майже рік із часу, коли польський сойм призначив був окрему депутацію у складі трьох сенаторів і дев'яти послів, на чолі з луцьким єпископом Турським, для прослідження підготовки селянського бунту і зв'язаної з ним справи єпископа Віктора Садковського. 26-го березня 1790 року ця депутатія представила соймові своє звідомлення.¹⁰³ Вона визнала єпископа Садковського винним у державній зраді, за яку він повинен стати перед судом. Про »бунти« чи »підбурювання« до бунтів депутатія у своїй реляції не загдувала, вказуючи, що до цієї справи вона повернеться пізніше.¹⁰⁴ Депутація звернула свою увагу головним чином на той факт, що в польській Річposполитії знаходиться православний єпископ, який не є підпорядкований польському урядові, а залежний від Росії. Такий стан речей абсолютно не є корисний для польської держави й, виходячи із цього, депутатія дала під розвагу соймові такі пропозиції:

- 1) проголосити в польській Річposполитії свободу релігії та обрядів;
- 2) гарантувати православним і дисидентам опіку польського уряду;
- 3) заборонити їм шукати опіку поза межами польської держави;
- 4) православні мусять посідати єпископську чи синодальну церковну владу, однаке така влада не повинна мати ніякого відношення до Росії.

Для православних слід завести семінарії, субсидійовані державою. Депутація також рекомендувала збільшити права уніяцького духовенства, митрополит і єпископ якого повинні бути сенаторами.¹⁰⁵

Не зважаючи на завзятий спротив римо-католицького духовенства, сойм величезною більшістю голосів (123-ма проти

¹⁰³⁾ Relacja deputacyi de examinowania sprawy o buntach oskarzonych na sejmie 1790 roku uczyniona.

¹⁰⁴⁾ А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринополь, 1908. Стр. 477.

¹⁰⁵⁾ W. Kalinka. Sejm czteroletni. Lwów, 1884-1886. Tom I. Str. 545-46.

13-ти) прийняв ці рекомендації згаданої депутатії, і соймові маршалки видали 13-го квітня 1790 року універсал до всього населення польської держави, проголошуючи у ньому в імені польського короля і сконфедерованих станів релігійну свободу в польській Річпосполітії. Маршалки звернулися у згаданому маніфесті до духовенства Християнських Церков, щоб повчилі вірних про те, що »... роз'єднані в релігії, вони повинні бути зв'язані любов'ю до батьківщини, любити взаємно один одного, жити у згоді, щоб не боятися за своє і бути страшним для чужих«...¹⁰⁶ В універсалі закликалося єпископів *utriusque ritus* скласти Богові подяку за спасіння Польщі від явної і близької небезпеки селянського бунту. Не-католики повинні також, як гідні сини батьківщини, висловити з того приводу свою радість відслуження Богослужб.¹⁰⁷

Польський уряд приступив негайно до організації Українсько-Білоруської Православної Церкви в Польщі в такому характері, щоб вона була незалежною від російського Святішого Синоду. Треба було робити заходи, щоб така Церква опинилася знову в юрисдикції царгородського патріярха. Канцлер Річпосполитої звернувся до польського посла в Істамбулі з дорученням, щоб він увійшов у контакт із перекладачем Порти, котрий був православний, і розвідав, у який спосіб цю справу можна б зреалізувати. Однак польський посол, дізнавшися, що перекладач Порти, до речі, доволі високо урядово поставлена особа, є потаемним прихильником Росії, вирішив звернутися зі згаданою справою безпосередньо до компетентних турецьких міністрів і царгородського патріярха.¹⁰⁸

Реакція згаданих чинників була несподівано дуже прихильна. Царгородський патріярх невдовзі звернувся зі своїм посланням до православних у Польщі, яке було опрацьоване в дусі польських інтересів. »... Із великим здивуванням, — писав патріярх, — довідався я, що ваші духовні зверхники склали присягу, згідно з якою зобов'язалися бути служняни ми чужій державі й виконувати такі розпорядження, котрі

¹⁰⁶⁾ І. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк, Бавнд Брук, 1957. Том III. Стор. 217.

¹⁰⁷⁾ А. М. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринополь, 1908. Стр. 450.

¹⁰⁸⁾ Там же. Стр. 451.

мали на меті підбурювання народу до непослуху й бунту проти правної влади . . .»¹⁰⁹

У міжчасі соймові маршалки видали знову черговий універсал, у якому закликали, щоб до Варшави прибули з усіх трьох земель — корінної Польщі, України й Литви — видатній авторитетні особистості, особи з енішою освітою та громадські діячі, завданням яких буде послужити батьківщині й опрацювати проект нового положення православних на землях польської Річпосполитої.¹¹⁰

Нав'язуючись до заклику соймових маршалків, у Бересті, Слуцьку та в Україні відбувалися православні соборчики, на яких були вибрані делегати до Варшави. Вони, ці делегати, мали представити королеві і сконфедерованим станам свої вимоги та пропозиції і мали презентувати так званий «греко-орієнтаційний корпус», тобто православних у Річпосполитії.¹¹¹

Делегатами були вибрані слідуючі особи: ігумен Дятловицького монастиря — Мелетій Бувайло-Лесницький, ігумен Більського монастиря — Сава Пальмовський, адміністратор Віленської і Мінської архімандрій — Сильвестер Булай, священики — Данило Петелькевич і Симон Солоневич, а також шляхтич — Пантелеїмон Ілікевич-Корбут і міщани Юрій Земкович, Микола Даданій та Федір Линевич.¹¹²

15-го грудня 1790 року сойм ухвалив постанову, на основі якої була покликана депутатія у складі шести послів і трьох сенаторів для опрацювання проекту положення православних у Річпосполитії. Під натиском російських дипломатів польський уряд прийняв настанову приспішувати проведення церковної реформи.¹¹³

На початку березня 1791 року представники Православної Церкви внесли до сойму заяву про необхідність установлення церковного управління Православної Церкви в Польщі, що повинно бути згідне з канонами й засадами Східньої Православної Церкви та згідне із законами, які зобов'язують у

¹⁰⁹⁾ W. Smolenski. Ostatni rok Sejmu Wielkiego. Kraków, 1887. Str. 84.

¹¹⁰⁾ Арх. Сбор. Том V. Но. 93. Стр. 248.

¹¹¹⁾ А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринослав, 1903. Стр. 481.

¹¹²⁾ Київ. Епар. Від. 1881. Но. 12. Стр. 377.

¹¹³⁾ W. Smolenski. Ostatni rok Sejmu Wielkiego. Kraków, 1897. Str. 84.

державі, маючи тут на увазі новосхвалену свободу релігії та обрядів у Польщі. Представники також звернули увагу соймові на факт, що після ув'язнення єпископа Садковського Православна Церква в Річ Посполитій опинилася у великих труднощах, бо не має свого зверхника. Вимоги і пропозиції православних представників були поставлені на порядок нарад сойму, й сойм доручив маршалкам скликати генеральну конгрегацію, тобто православний церковний собор.¹¹⁴

Схвалюючи історичного значення для польського народу конституцію, 3-го березня 1791 року сойм ухвалив таку постанову відносно релігії та обрядів:

Народною державною релігією є й буде свята римо-католицька віра з усіма її правами. Перехід від віри державної до будь-якого іншого віровизнання є заборонений під карами апостазії. Але з огляду на те, що та сама свята віра приказує нам любити наших близжніх, ми всім людям будь-якого іншого обряду спокій у вірі й опіку урядову довгуємо і для того свободу всіх обрядів і релігій в польських Краях, згідно із краївими законами, укріплюємо«.¹¹⁵

Виконуючи постанову сойму, маршалки розіслали обіжні листи до всіх православних монастирів, архимандріям, протопопіям і парафіяльним церквам у справі скликання генеральної конгрегації в Пінську, у дні 15-го травня 1791 року. Зі своєї сторони, представники православ'я, котрі працювали в депутатії у Варшаві, видали також універсал, у якому вказували, що на конгрегації повинна бути обрана найвища консисторія Православної Церкви на теренах польської Річ Посполитої. Така консисторія, склавши присягу на вірність королеві й Річ Посполитій, буде найвищим керівництвом Православної Церкви в Польщі, незалежним від чужих церковних і політичних впливів.¹¹⁶ Усі делегати на згадану конгрегацію повинні мати відповідні повновласті, привезти зі собою списки церков і церковних маєтків, а також представити всі дані про монастири, церкви, парафії, число парафіян і т. д.

Конгрегація повинна була початися 15-го травня, однаке з уваги на те, що в означеному відносно короткому реченні

¹¹⁴⁾ I. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк, Бавнд Брук, 1957. Том III. Стор. 218.

¹¹⁵⁾ Marceli Handelsman. Trzy konstytucje. Kraków, 1905. Str. 24.

¹¹⁶⁾ Vol. leg. IX. Str. 212. CCLII.

делегати з далеких околиць України не змогли б прибути на час, сойм вирішив перенести відкриття конгрегації на 15-те червня того ж року.¹¹⁷ В міжчасі на соймовій сесії, котра відбулася 1-го травня, були призначені представники польського уряду на згадану конгрегацію в особах таких державних діячів: від корінних польських земель, так званої Корони — сандомирського посла Козановського і князя Чарторийського, а від Литви — троцького посла Залеського й пінського посла Бутримовича. Представникам уряду мала бути додана військова охорона, а на видатки конгрегації сойм призначив чотири тисячі червінців із державного скарбу.¹¹⁸

Треба підкреслити, що православні радо й активно відгукнулися на розіслані універсали у справі Пінської конгрегації. До Пінська прибули на конгрегаційні наради 24 представники монашого духовенства, 21 представник білого духовенства і 51 мирянин, у тому числі 19 шляхтичів, а решта міщани. Разом 96 делегатів — представників православних монастирів, архимандрій, духовенства, шляхти, міщан, парафій і церковних братств. Прибули на конгрегацію також і католики, між ними генеральний інспектор військ Великого Литовського Князівства Грабовський, члени цивільно-військової комісії Пінського повіту, шляхтичі-землевласники та урядники того ж повіту. Прибули як гости також і два єпископи-уніяти: пінський — Йоаким Дащевич-Горбацький зі своїм коадьютором Сущицьким і туровський — Булгак, як рівнож священики римо-католики, кілька монахів-францісканців та бернардинів.¹¹⁹ Таке велике число різних визначних учасників мало надати цій історичній конгрегації якнайбільше урочистого характеру. З урядових комісарів прибув тільки Михаїл Кохановський, який і відкрив наради конгрегації 15-го червня в церкві Св. Богоявлення Господнього. Треба відмітити, що Кохановський залишився прихильником церковної автокефалії Українсько-Білоруської Православної Церкви в Польщі.¹²⁰

¹¹⁷⁾ А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринополь, 1908. Стр. 484.

¹¹⁸⁾ Там же. Стр. 485.

¹¹⁹⁾ W. Smolenski. Ostatni rok Sejmu Wielkiego. Kraków, 1897. Str. 84.

¹²⁰⁾ І. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк, Бенкід Брук, 1957. Том III. Стор. 219.

Після урочистого відкриття конгрегації, на прохання делегатів, її пленарні наради були відкладені до 1-го липня, а в міжчасі працювали різні комісії, які займалися розгляненням та легалізацією делегатських повновластей і вибрали директора й асесорів для підготовки та опрацювання проектів організації церковного устрою Православної Церкви. Директором, який, властиво, являвся головою конгрегації, був обраний Іринарх Балановський, архимандрит Мотринського монастиря, широковідомого в Україні з подій Коліївщини.¹²¹ Асесорів було обрано одинадцять, із духовенства й мирян, а також двох секретарів та двох екзекуторів.¹²²

Пленарна сесія конгрегації розпочалася 1-го липня 1791 року. На початку нарад конгрегація висловила свою вдячність королеві, сконфедерованим станам й урядові за піклування справою нормалізації положення Православної Церкви в Польщі, а також заявила свою вірність і послух законам Річ Посполитої та присягнула боронити батьківщину від усяких небезпек і відмежовуватися від усякої чужоземної залежності.¹²³ Після того пленарна сесія розглянула, обговорила й одноголосно прийняла правила устрою Православної Церкви в Польщі. Ці правила формулювалися в одинадцяти розділах, а кожний із них мав кілька параграфів.

Які ж були ці правила?

1. Ієрархія Православної Церкви в Польщі повинна бути в духовній залежності від Царгородського патріярха, який має поставити архиєпископа і єпископів цієї Церкви. В дальншому ієрархія Церкви буде звертатися до патріярха тільки в питаннях і справах догматичного характеру.

2. У справах віри й релігійних обрядів вирішують на конгрегації чи національному соборі тільки духовні особи, на основі канонів семи Вселенських Соборів, а питання адміністративного й фінансового характерів вони обговорюють та вирішують спільно з делегатами й асесорами, при чому рішення приймаються більшістю голосів.

3. Генеральна конгрегація або національний собор Право-

¹²¹⁾ I. Korzon. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Kraków, 1887. Str. 222.

¹²²⁾ А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринодар, 1908. Стр. 487.

¹²³⁾ W. Smolenski. Ostatni rok Sejmu Wielkiego. Kraków, 1897. Str. 8E.

славних Церков у Річпополітії повинен збиратися кожних чотири роки. Участь у соборі мусять брати: ввесь єпископат, старші архимандрити й асесори головної консисторії та делегати — духовні і світські, — вибрані епархіальними соборами. Національний собор має право: а) обирати архиєпископа і єпископів, які висвячуються власною ієрархією (за згодою уряду); б) вибирати архимандритів та призначати їм архимандрії; в) обирати вищий церковний апеляційний суд; г) контролювати діяльність головної консисторії; г) приймати рішення відносно різних питань церковного життя.

4. Національний Синод, що є постійним церковно-адміністративним чинником Церкви, повинен діяти у складі архиєпископа, який має права обласного митрополита і є головою Церкви, та трьох єпископів. Цей Синод управляє Церквою на основі канонічних прав і правил семи Вселенських Соборів.

5. Генеральна або головна консисторія Церкви урядує при архиєпископові у складі дванадцяти осіб, у тому числі по трьох представників від монашого духовенства, білого духовенства, шляхти й міщанства. Коли ж ідеться про питання віри й обрядів, то представники шляхти й міщанства не мають права голосу, й ці справи розглядає тільки духовенство.

6. Епархіями управляють єпископи, при яких діють постійні епархіальні консисторії, що є адміністративними чинниками в цих епархіях. Члени консисторій обираються епархіальними конгрегаціями чи соборами. До компетенції цих конгрегацій чи соборів належить також контроль над діяльністю епархіальних консисторій.

7. Кожна епархія повинна бути поділена на протопопії (деканати), з однаковим числом парафій у кожній із них. Управління протопопії повинно складатися із: протопопа (досмертне становище), його заступника, двох священиків, вибраних із парафіяльного духовенства, асесора й писаря. Ці останні можуть бути обрані зі шляхти або міщанства. Деканальні конгрегації (соборчики) мусуть відбуватися що чотири роки. В них беруть участь: протопіп, член управління протопопії, священики та старші члени церковних братств і городських організацій. Деканальні соборчики проводять контроль діяльності деканального управління, вибирають

протопопа (коли заіснує така потреба), розглядають і вирішують різні питання протопопії, а також обирають делегатів на епархіяльні конгрегації. Делегатами звичайно повинні бути: protopіп, старший братчик із світського братства й писар деканального управління. Епархіяльні конгрегації мусуть відбуватися щороку у дні 15-го травня. Чоловічі й жіночі монастири висилають також своїх представників на епархіяльні конгрегації.

8. Тимчасовим осідком головної консисторії буде місто Пінськ. Крім цієї головної консисторії, буде ще консисторія в Богуславі, так звана консисторія Брацлавська й Житомирська, яка управлятиме Церквою в Україні, за винятком Краківського, Сандомирського, Люблинського й Підляського воєводств, котрі підлягатимуть головній консисторії.

9. В кожній парафії повинна бути школа дітей, над якою матимут нагляд protopіп, місцевий священик і старші братчики. Вчителями мусять бути дячки, на утримання яких мала проводитися складчина в парафіях.

10. Діловедення всіх управлінь Церкви повинно бути двомовне — в польській та українській мовах. У випадках, де немає потреби вживати дві мови, обов'язує тільки мова польська.

11. В кожній парафії мусить бути шпиталь для утримування у ньому найбідніших із парафіян, під наглядом старших братчиків.

Прийнявши одноголосно правила нового устрою Православної Церкви в Польщі, конгрегація обрала членів головної консисторії в такому складі: головою консисторії обрано ігумена Більського монастиря на Підляшші Саву Пальмовського, а членами — Сильвестра Булая, адміністратора монастирів віленської і мінської архимандрій, Протасія Нев'яровського, скарбника слуцької архимандрії, а зі світського духовенства: Григорія Лойка — настоятеля туровської парафії, Теодора Бетулинського — черкаського protopопа й Теодора Юзефовича — настоятеля волвіцької парафії. Із шляхти до головної консисторії ввійшли поручник Онуфрій Сухозанет, Пантелеїмон Ілікевич-Корбут й Олександер Стоянович, а з міщан: Теодор Теодорович — пінський президент, Теодор

Кондратович — мозирський магістратський писар та Іван Теодорович — пінський магістратський писар.¹²⁴

Другого липня 1791 року вибрана головна консисторія на урочистому засіданні, на якому були присутні соймові комісари та багато визначних гостей, склала відповідну присягу по формі, відчитаній комісаром Кохановським, і на тому закінчилися наради Пінської конгрегації. Присутній на згаданому засіданні соймовий комісар Бутримовіч написав королеві, що »наради конгрегації пройшли спокійно, прекрасно та зразково, при повному одобренні їх суспільством і з повним збереженням дисидентського обряду«.¹²⁵

Постанови Пінської конгрегації були переслані на затвердження польського сойму, однаке головна консисторія, не гаючи часу, приступила до своєї праці. Вже восьмого липня того ж самого року вона росіслала всьому православному духовенству в Річпосполитії універсал, у якому повідомляла про відбуття Пінської конгрегації та про винесені на ній постанови, їй доручала духовенству відслужити в церквах урочисті Богослужіння зі співом “Te Deum laudamus” (»Тебе, Боже, хвалимо«) та дзвонінням за щасливве володарювання Станіслава Августа. Для того щоб зміст цього універсалу став усім відомий, головна консисторія доручила духовенству читати його по церквах три неділі підряд і вивісити універсал на церковних дверях.¹²⁶

Чергового дня, тобто дев'ятого липня, головна консисторія вислала другий універсал, у якому доручала всьому духовенству дотримуватися долученої до універсалу молитовної форми на ектеніях і многоліттях за церковну та державну владу і приказувала негайно переслати до її канцелярії книжки »Сокращенный катехизисъ« та »О побѣдѣ на супостатахъ«. Як відомо, польська влада дуже звинувачувала ув'язненого єпископа Віктора Садковського за розповсюдження згаданих книжок, і власне тому головна консисторія хотіла доказати полякам, що вона старається справді вірно й совісно виконувати свої обов'язки супроти польського уряду.

¹²⁴⁾ W. Smolenski. Ostatni rok Sejmu Wielkiego. Kraków, 1897. Str. 86.

¹²⁵⁾ M. Zaleski. Korespondencya krajowa St. Augusta. Poznań, 1872. Str. 213.

¹²⁶⁾ Apx. Сбор. XI. Но. 127. Стр. 178-179.

Треба згадати, що в Римі було велике невдоволення з постанов польського сейму відносно схвалення релігійної свободи в Річці-Посполітії. Як подає А. В. Беднов у своїй праці, з Риму наспілі до польського уряду листи, в яких вказувалося, що:

1) непристойно, щоб у католицькій державі чужі віровизнання втішалися такими ж правами, як державна релігія;

2) ті уступки можуть потягти за собою багато поганих наслідків для державної релігії, котра буде поступово послаблюватися й которую старатимуться зовсім знищити;

3) навіть політична ситуація в Польщі не дозволяє давати більші права дисидентам, бо вони можуть кожної хвилини порушити спокій у державі й будуть знаряддям Росії для здійснення її цілей — поневолити Польщу і зробити її російською провінцією.¹²⁷

14-го вересня того ж року папський нунцій у Варшаві вручив польському королеві ватиканський протест проти схвалення прав православному населенню в Річці-Посполітії. Король відповів, що відкликати цієї справи не можна, а коли йдеться про постанови Пінської конгрегації, то вони є зовсім корисні для польської держави. Ватикан схилявся до того, що може евентуально визнати тільки незначні уступки православним, і таке його становище підбадьорювало польські духовні та світські кола, які були проти постанов православної ієрархії чи взагалі були противниками православ'я. Латинське духовенство зібралося в Бересті на нараду й коли вона закінчилася вислало до короля листа, в якому, між іншим, було сказано, що «ієрархія, якої вимагають дисиденти, не потрібна ані для більшості православного населення, ані для усунення його заграницької залежності».

Деякі впливові польські діячі, котрі ставилися неприхильно до православ'я, вказували, що, мовляв, немає ніякої гарантії чи встановленої православної ієрархія не буде підбурювати своїх вірних проти шляхти, »так як це робили Мелхиседек Яворський і Садковський«.¹²⁸ А дехто з непримиренних воро-

¹²⁷⁾ А. В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринослав, 1908. Стр. 493.

¹²⁸⁾ Там же, Стор. 495.

гів православ'я навіть висував пропозицію, щоб вигнати взагалі православне монаше і світське духовенство з України та всюди завести унію.¹²⁹ Проте, з уваги на різнопідні палкі дискусії серед польського громадянства над справою встановлення православної ієрархії в Річ Посполитій, сойм не поспішав із розглядом постанов, прийнятих Пінською конгрегацією. В додатку до всього, ще не було закінчене слідство у справі єпископа Садковського.

Щойно у травні 1792 року сойм почав знову займатися справами православ'я. Десятого травня брацлавський посол Леженський виступив у соймі з аргументацією конечної потреби встановлення православної ієрархії, а на слідуючий день його підтримав другий брацлавський посол Ярошинський.¹³⁰ 16-го травня комісар Кохановський доповідав соймові про постанови Пінської конгрегації і представив проект нової організації Православної Церкви, як також і протестантських обрядів. 21-го травня в соймі відбулася головна дискусія над згаданою справою.¹³¹ Як звичайно, серед послів були противники збільшення прав дисидентам. Наприклад, холмський єпископ Старчевський виступив рішуче проти встановлення православної ієрархії. Комісар Кохановський дуже завзято боронив постанови Пінської конгрегації, вказуючи, між іншим, що в інтересі Річ Посполитої є те, аби ніхто з її громадян не був підпорядкований чужій владі або узалежнений від неї. У випадку коли сойм не признає православним їхньої ієрархії, тоді вони змагатимуться за її встановлення при допомозі чужосторонніх сил. Коли ж головна консисторія склала присягу, що вона рішуче не буде втримувати ніяких зв'язків із чужосторонніми чинниками, то хіба ж це не є найкращим доказом вірності православних громадян польській Річ Посполитій? — так переконував соймових послів комісар Кохановський.

Остаточно сойм 123-ма голосами проти 13-ти прийняв постанови Пінської конгрегації та ухвалив конституцію про встановлення як православної ієрархії, так і церковного

129) Там же. Стр. 495.

130) М. Костомаровъ. Собрание сочиненій. Ст. Петербургъ, 1905. Кн. VII. Стр. 345.

131) W. Smolenski. Ostatni rok Sejmu Wielkiego. Kraków, 1897. Str. 401.

управління для протестантів.¹³² У згаданій конституції говорилося, що »такі церковні управління греко-православних не уніятів і дисидентів (тут малося на увазі протестантів) не можуть бути противні державній релігії«. Що ж торкається церковних засобів і фондів, то сойм прийняв постанову, що всі маєтки, церкви, монастири, спадки та фонди, які є в руках православних, залишаються за ними, а маєтки такого ж самого характеру, котрі є приєднані до унії, залишаються в руках уніятів і не будуть повернені православним.¹³³ Таким чином, за православними закріплювалися маєтки, власниками яких вони були в 1782 році, а всі ті маєтки, які були забрані православним упродовж XVIII століття, залишилися в руках уніятів.¹³⁴ Сойм також не призначав сенаторства православному митрополитові, не зважаючи на те, що уніяцький митрополит Ростоцький засідав у сенаті разом із римо-католицькими єпископами.¹³⁵

Належить іще згадати, що сойм провів окремі зміни й уточнення закону про спадкове походження православного священичого стану. Згідно з тими змінами й уточненнями, зробленими в користь православного духовенства, справа представлялася так: якщо православний священик є зі шляхетського роду, тоді його діти втішаються всіми прерогативами і привілеями шляхетства; коли він є з міщанського роду, тоді його діти вважатимуться вільними міщанами; а якщо із селянського, то й він і його діти є вільними людьми (не кріпаками). Вони мають право поселюватися у вільних містах, мати там своє майно чи підприємства й користуватися, так як усі вільні міщани, належними їм правами. В такий спосіб сойм зревідував дискримінаційний для православного духовенства закон, котрий обов'язував у Річ Посполитій від 1764 року.¹³⁶

Релігійна свобода, схвалена конституцією 3-го травня 1791 року, не була прихильно зустрінута польською шляхтою та консервативними магнатськими колами, які обстоювали збе-

¹³²⁾ Ibidem. Str. 402-403.

¹³³⁾ Vol. leg. IX. 447. CDLXII.

¹³⁴⁾ І. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк, Бавнд Брук, 1957. Том III. Стор. 233.

¹³⁵⁾ Там же. Стр. 223.

¹³⁶⁾ Vol. leg. IX 380. CCCL XXIX.

реження старих правопорядків і не могли погодитися з потребою введення нових реформ у державі. Тому, як знаємо, польський сойм не спішився із затвердженням постанов Пінської конгрегації. Невдоволені конституцією польські магнати Потоцький, Ржевуський та інші звернулися до імператриці Катерини із проханням допомогти їм повалити цю несприємливу для них конституцію 3-го травня і привернути старий порядок у Польщі. Російський уряд тільки того й чекав. Маючи розв'язані руки від турецької кампанії, Росія вислава свої війська до Річ Посполитої. А польський сойм, побоюючись, що українське селянство може повстати проти польських панів, та надіючись на підтримку зі сторони російських військ, вирішив піти на уступки православним. Таким чином були затверджені постанови Пінської конгрегації.

Упадок польської Річ Посполитої й великі зміни, які настутили на українських землях у зв'язку з розподілом польської держави між її могутніми сусідами, не вмогливили здійснення постанов Пінської конгрегації. Відносно ж короткий час від схвалення постанов Пінської конгрегації польським соймом до розподілу Річ Посполитої також не дав можливостей історикам зробити належний і правильний висновок із справжніх тенденцій польського уряду відносно такої важливої для українського православ'я в історичному аспекті події, якою була Пінська конгрегація 1791 року.

ЛІТЕРАТУРА

- »Аннека«, Письма IX.
- Антонович В. Волынская тревога. Киев, 1902.
- Архив Южно-Западной Росии ч. III. Том V. Киевъ, 1859.
- Бедюк А. В. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринослав, 1908.
- Бродович Т. Записки о событияхъ на Волыни и Подоли въ 1789 г. Москва, 1870.
- Beer A. Die erste Theilung Polens. Wien, 1873.
- Brückner A. Dzieje literatury polskiej. Warszawa, 1903.
- Brodowicz T. Widok przemocy. Moskwa, 1869.
- Bartoszewicz J. Szkic dziejów Kościoła Ruskiego w Polsce. Kraków, 1880.
- Власовський І. проф. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк, Бакнід Брук, 1957. Том III.
- Waliszewski M. Potoccy i Czartoryscy. Kraków, 1887.
- Wolinski J. Polska i Kościół Prawosławny. Zarys historyczny. Lwów, 1936.
- Volumina legum — (Ab anno 1792 ad annum 1792 acta Reipublicae continua). Kraków, 1889. Vol. IX.
- Handelman M. Trzy konstytucje. Kraków, 1905.
- Голубицький Е. Е. Исторія Русской Церкви. Москва, 1900.
- Gillibert J. Histoire de planter d'Europe. Lyon, 1896.
- “Gazeta Warszawska”, No. 11. Warszawa, 1792.
- Енциклопедический словарь. Ст. Петербургъ, 1902. Том XXXIV.
- Zaleski M. Korrespondencya krajowa St. Augusta. Poznań, 1872.
- Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Книга II. Львів, 1908.
- Kalinka W. Sejm czteroletni. Lwów, 1884-1886.
- Кониський Юрій, архиеп. Собрание сочинений. 1835. Том I.
- Kołłątaj Hugo, por. Listy Anonima. Warszawa, 1789.
- Korzon T. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Kraków, 1897.
- Kraszewski J. I. Polska w czasie trzech rozbiorów. Warszawa, 1903. Том III.
- Костомаровъ М. Н. Собрание сочинений. Ст. Петербургъ, 1905. Том XVII.
- Kurdybacha L. Dzieje kodeksu A. Zamojskiego. Kraków, 1951.
- Lesnodorski B. Dzieje Sejmu Czteroletniego. Warszawa, 1951.
- ” Historia państwa i prawa Polski. Warszawa, 1866.
- ” Dzieło Sejmu Czteroletniego. Studium historyczno-prawne. Wrocław, 1951.

- Lewicki A. Dzieje narodu polskiego w zarysie. Warszawa, 1899.
- Lubienska M. C. Sprawa dysydencka. Kraków-Warszawa, 1911. Tom XIII.
- Michalski J. por. Sprawa dysydencka a zagadnienia gospodarcze w opinii publicznej w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta. Warszawa, 1949.
- Николаевский П. Т. Материалы для истории трехлетнего заключения прав. епископа Виктора Садковского въ польскихъ тюряхъ. 1892.
- Никольский Н. М. История Русской Церкви. Москва, 1931.
- Ochocki J. Duklan. Pamiętniki. Warszawa, 1789.
- Полонська-Василенко Н. проф. д-р. Історичні підвалини УАПЦ. Рим, 1964.
- Phillips W. A. Poland. London, 1929.
- Ptański J. Miasta i mieszkańców w dawnej Polsce. Warszawa, 1948.
- Rubacki R. System ekonomiji politycznej. Warszawa, 1924. Tom I,
- Rydel L. Historia Polski. Londyn, 1946.
- Relacyja deputacyi do examinowania sprawy o buntach oskarzonych na sejmie 1790 roku uczyniona. Warszawa, 1790.
- Розоль А. Исторический обзор сеймовых конституций. Труди Киевской Дух. Академии, Том А. II.
- Roepell C. Polen um die Mitte des 18 Jarhunderts. Gotha, 1876.
- Рудакевич С. Исторія Митрополії Архієпископеї. Ст. Петербургъ, 1893.
- Ruhiere Cl. Histoire de l'anarchie de Pologment du démembrement de cette république. Paris, 1807.
- Smoleński W. Ostatni rok Sejmu Wielkiego. Kraków, 1897.
- ” Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Kraków-Peterburg, 1891.
- Соловьев С. История падения Польши. Москва, 1863.
- Serczyk W. Hajdamacy, Kraków, 1972.
- Стладомский А. прот. Материалы для жизнеописания преосв. Виктора Садковского, архиепископа черниговского и малороссийского.
- Szujski J. Dzieje Polski. Lwów, 1865. Tom IV.
- ” Dzieje Polski według ostatnich badań. Lwów, 1866. Tom I-IV.
- Tarnawski M. Kodeks Zamojskiego na tle stosunków kościelno-państwowych. Lwów, 1916.
- Florinski M. Russia. A history and interpretation. New York, 1959.
- Ferranda A. de count. Histoire de trois démembrements de la Pologne. Paris, 1820.
- Chodynicky K. Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Warszawa, 1864.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Австрія — 9, 10
Англія — 17
Антонович В. 27, 28, 29
»Анекса« — 44, 46, 47
Архив Ю. З. Р. — 47
Балановський І. — 55
Барановський І. — 48
Барська конференція — 11, 19
Братошевіч Ю. — 42, 44, 48
Барашевський П. — 45
Беднов А. М. — 21, 23, 24, 30, 32,
    46, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 59
Безбородько О., канцлер, — 41, 47
Берестя — 52, 59
Ветуличинський Т. — 57
Бирукович В. — 48
Білосток — 39
Білорусь — 9, 22
Брасіцкі, тетьман — 25
Брадович Т. — 45
Брацлавщина — 31
Булгак, єпископ — 54
Булай С. — 52
Бултаков Я. І. посол — 48
Бутримович, посол — 54
Брюкнер А. — 14
Варшава — 10, 22, 24, 28, 31, 42,
    44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53,
    59, 60
Валішевські М. — 11
Вайсенгоф Ю. посол — 44
Ватикан — 59
Вележинський І. — 26
Висла — 47
Вільчевські, посол 19
Віссаріон, ігумен — 45, 48
Возмуйлов Д. — 33, 34
Волинь — 28, 30, 31, 43
Володимир — 30
Волчанський П. архим. — 34
Власовський І. проф. 42, 48, 51,
    53, 54
Вселенські Собори — 7, 55
Галичина — 9
Гамдельсьман М. — 53
Горбацький Й. Д. єпископ — 54
Голубна — 33
Грабовський — 54
Грозів — 44
»Газета Варшавска« — 48
Гілліберт Ж. — 12

Данія — 17
Давидовський — 48
Дадасей М. — 52
Деболя, посол, — 42
Дубно — 27
Європа — 7
Житомир — 42
Замойський А. — 13
Земкович Ю. — 52
Залескі М. — 46, 54, 59
Записки НТШ — 28
Ігор, архиєп. — 5
Іоакім, прот. 45, 48
Ілляріон, єпископ — 36
Істамбул — 57
Калинка В. — 23, 25, 28, 29, 31,
    32, 34, 50
Катерина II, цариця — 10, 17, 18,
    22, 31, 40, 47, 62
Келлер, барон — 42
Київ — 5, 25, 33, 35, 36, 40
Київщина — 29
Київська Академія — 33
Кипріян, ігумен — 44, 45, 46, 48,
    49
Кирило, єпископ — 36
Кодая — 27
Козакевич — 48
Козасовський, посол — 54
Кониський Ю. архиєп. 17, 33, 34,
    40, 46
Коснарські С. — 10, 32
Кондратович Т. — 58
Коллонтай Г. посол — 20
Коліївщина — 17, 24, 42, 55
Копистинський Л. — 45, 48
Корзин Т. — 11, 55
Корсак С. — 9
Корбут І. — 46, 52, 57
Корсна — 54
Костомарів М. — 21, 48, 60
Коханівський М. — 54, 58, 60
Крем'янець — 31
Курдібаха Л. — 10, 21
Курдановскі — 24, 25
Лентніх Г. — 18
Левинський С. єпископ — 31, 39
Лехівич Ф. — 52
Леженський — 60
Леснородескі В. — 19

- Литва — 29, 32, 52
 Лойко Г. — 57
 Луцьк — 5, 15, 25, 26, 20, 32
 Любомідзкі, ген. — 24
 Любомирський С. — 11, 27
 Манкевич, ген. — 45
 Малаховські С. — 29
 Марія Тереса, імператорка — 10
 Міен, підп. — 46
 Могилів — 22
 Мстислав С. митрополит — 5
 Мінськ — 16, 48
 Несвіж — 45
 Нев'яроєвський П. — 57
 Николаєвський П. Т. — 45
 Никодим — архиеп. 36
 Ніканор, митрополит — 5
 Облонський І. — 45
 Олександер, митрополит — 5
 Ольшана — 41
 Острів — 27
 Охочинський, мемуарист — 28, 29
 Очаків — 44, 47
 Пальмовський С. — 52, 57
 Петелькевич Л. — 52
 Петербург — 31, 42, 43
 Піаськ — 5, 6, 47, 53, 54, 57
 Поділля — 13
 Подольські, примас — 20
 Пснятиловський Станіслав Август,
     король — 10, 11, 13, 38, 44, 59
 Псєнінські А. — 9, 39
 Полікар, митрополит — 5
 Польськ — 22
 Польща — 6, 9, 10, 11, 14, 17, 18,
     19, 21, 22, 23, 27, 28
 Потоцький Ю. гетьман, — 11, 24,
     25, 28, 62
 Порта — 57
 Правобережжя — 6
 Православна Церква — 6, 7, 52,
     53, 55, 57
 Приборой — 38
 Пруссія — 9, 17, 21, 42
 Птасиній — 13
 Пъятровскі, майор — 27
 Радзівіл К. князь — 11, 32, 35,
     44, 45
 Радом — 11
 Рейтам Т. посол — 9
 Редель Л. 12, 14
 «Реляція» — 34, 43, 50
 Репнін, князь — 11, 17, 18
 Річ Посполита — 6, 7, 9, 10, 11, 17,
     19, 20, 21, 22, 23, 29, 47, 50, 51,
     52, 53, 58, 59, 60, 62
 Рибацкі Е. — 12
 Рим — 20, 59
 Рождествоенський Т. — 35
 Рославський Г. — 48
 Росія — 6, 7, 9, 10, 11, 17, 21, 22,
     23, 25, 36, 38, 40, 41, 43, 45, 50,
     51, 62
 Рункевич В. — 16, 32, 34, 35, 36,
     39, 40, 41, 43, 46
 Руссо, Ж. Ж. філософ — 14
 Садковський В. архиеп. 22, 23,
     32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
     41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
     53, 58, 59, 60
 Санґушко, князь — 24, 27
 Самуїл, митрополит — 35, 36, 40
 Сапіга К. — 21, 29, 32
 Сераковські — 25
 Серафим, митрополит — 36
 Синод — 20, 22
 Симонович С. — 45
 Собор Єпископів — 5
 Собор Ієархів — 8
 Солочевич С. — 52
 Святіший синод — 6, 22, 33, 34,
     35, 36, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 51
 Скуловський І. — 45
 Слизня, кан. — 16
 Слоним — 45
 Слуцьк — 18, 22, 32, 35, 36, 39,
     40, 41, 43, 44, 45, 48, 49, 52
 Сміла — 25
 Смоленські В. — 18, 19, 52, 54, 55,
     58, 60
 Стемпіцькі, воєвода — 27, 28, 30
 Старчевський, єпископ — 60
 Стоялович О. — 58
 Стефанович ІІ. ігумен — 16
 Стладомський А. — 33
 Суходольський В. посол — 44
 Сушицький, єпископ — 54
 Сухозашет О. — 57
 Сх. Православна Церква — 52
 Тарнавські М. — 20
 Теодорович Т. 57
 Теодорович І. — 58

Торунь — 18
Тульчин — 41
Турський Ф. — 46, 50
Туреччина — 6, 10, 23
УАПЦерква — 5, 8
УБПЦерква — 7, 51, 54
УПЦерква — 8
Умасниціна — 33
Україна — 17, 21, 24, 25, 28, 29,
32, 34, 40, 52, 54, 57, 60
Фрасція — 10
Фрідріх II, король — 10
Хмельницький Б. гетьман — 9
Хребтович, підканцлер — 39

Царгородський патріярх — 55
Чарторийський А. князь — 11,
54
Ченстохова — 48
Чернігів — 49
Черніавський О. — 45, 48
Чуднів — 25
Швеція — 10, 43
Штакельберг, граф — 11, 22, 35,
39, 40, 46, 47
Шоткович Ф. — 48
Юзефович Т. — 57
Яворський Мелх. архим. — 59
Ярошинський, посол — 60.

З М И С Т

	Стор.
Слово автора	5
1. Чотирилітній сойм і події в Україні	9
2. Переслідування єпископа Віктора Садковського	33
3. Наради Пінської Конгрегації	50
4. Література	63
5. Іменний покажчик	65

